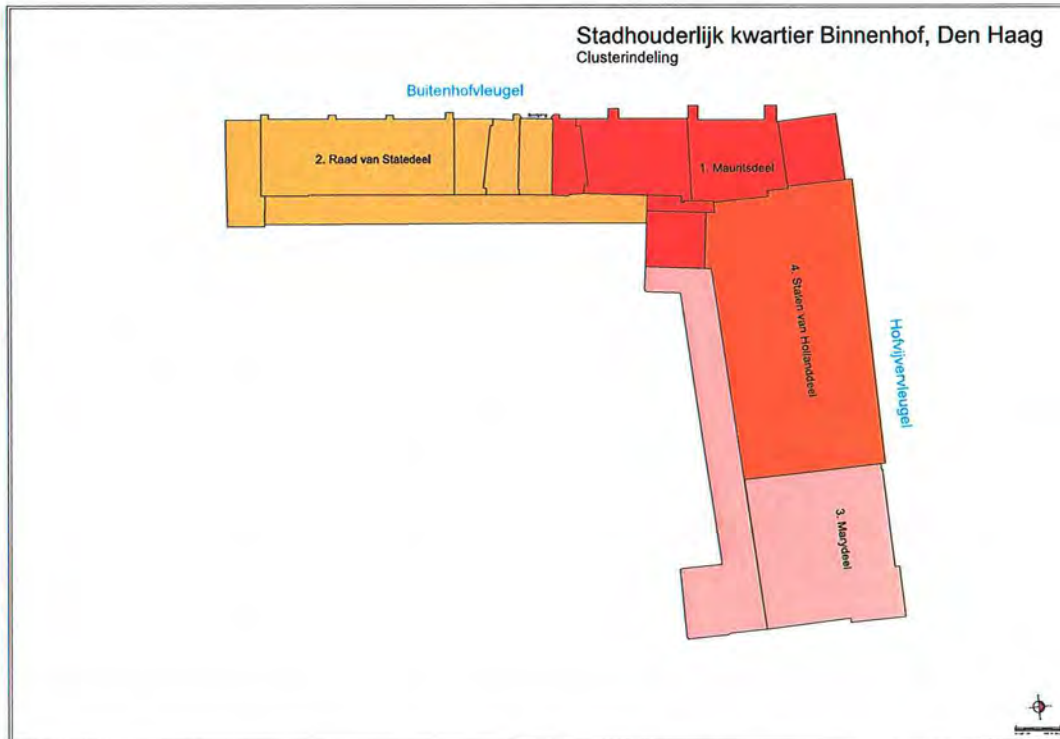

Hofvijervleugel

233 Clusterindeling: 1. Mauritsdeel, 2. Raad van Statedeel, 3. Marydeel en 4. Staten van Hollanddeel.

De Hofvijervleugel betreft cluster 3, het Marydeel, en cluster 4, het Staten van Hollanddeel. De vleugel is in gebruik bij de Eerste Kamer en bevat onder meer de Statenzaal met entree uit 1665 en de Noenzaal (cluster 4, Staten van Hollanddeel) en de centrale hall uit 1913 en kantoren waaronder de werkkamer van de voorzitter van de Eerste Kamer (cluster 3, Marydeel).

Aan de zuidzijde van deze vleugel bevindt zich een open galerij met Toscaanse zandstenen zuilen en daarboven over twee bouwlagen een gang (onderdeel cluster 3, Marydeel). Aan de westzijde grenst hieraan het grote trappenhuis uit 1752-1753 (cluster 1, Mauritsdeel) en aan de oostzijde een hoekrisaliet met op de tweede verdieping het kabinet voor Mary Stuart uit 1639-1640 (onderdeel cluster 3, Marydeel).

Alle bouwdelen binnen de Hofvijervleugel zijn onderkelderd met daarboven drie bouwlagen (begane grond, eerste en tweede verdieping). De gang, trappenhuis en hoekrisaliet hebben een eigen overkapping net als de Statenzaal en aangrenzende bouwdelen.

De vleugel is voortgekomen uit meerdere gebouwen die zijn samengevoegd c.q. verbouwd. De contouren van deze onderdelen zijn met name in de kelder en op de begane grond nog te herkennen. In verband met wijzigend gebruik zijn er nieuwe, soms ingrij-

pende verbindingen en doorgangen gemaakt in de loop van de tijd.

Bij de restauratie in de periode 1879-1883 was bij de Hofvijvervleugel Ferdinand Jacob Nieuwenhuis betrokken. De kap van de Statenzaal (cluster 4, Staten van Hollanddeel) werd met ankers versterkt en de galerijen voor de toeschouwers in de zaal die uit circa 1870 dateerden en op gietijzeren kolommen rustten, werden vervangen door geklonken welijzeren vollewandliggers aan beide zijden over de gehele overspanning. Ook werd het tussenlid (oostelijk deel, cluster 3, Mary deel) inclusief de gangen en het kabinet van Mary Stuart (Princesse Royale) op enkele muren na aangepakt. Inwendig kwam er een fors nieuw trappenhuis. Ook de galerij aan het Binnenhof werd ingrijpend hersteld (dan wel in oude vormen herbouwd). Het kabinet van Mary Stuart bleef behouden.

De verbouwing van de Hofvijvervleugel in 1913-1915 stond onder leiding van D.E.C. Knuttel. Ten koste van de grote trap uit 1881 werd een door hem ontworpen hall (1910) gerealiseerd. Op de tweede verdieping kwam een galerij rondom de koepel met daaraan vertrekken voor de huismeester. In plaats van het monumentale trappenhuis kwam er een bescheiden trap aan de zuidoostzijde.

Staten van Hollanddeel (cluster 4)

Exterieur

234 Gebouw Statenzaal (Eerste Kamer), rechthoekig grondplan, onder een omlopend schilddak met twee zakgoten.

235 Het gebouw van de Staten-zaal (hoog dak), oostelijk van de Mauritstoren, en twee gesloten galerijen aan het Binnenhof met links de uitbouw met het grote trappenhuis en rechts de uitbouw met het kabinet van Mary Stuart.

236a Uitbouw grote trappenhuis (zie beschrijving Buitenhofvleugel, cluster 1, Mauritsdeel).

236b Entree uitbouw grote trappenhuis.

237 Uitbouw met kabinet Mary Stuart.

239 Galerij aan de noordzijde van het Binnenhof (zuidzijde noordvleugel).

238 Entree uitbouw met kabinet Mary Stuart.

240 Hoofdentree Statenzaal.

241 Dakaanzicht.

242 Detail natuurstenen gootlijst en bakgoot op klossen van het gebouw van de Statenzaal ter hoogte van de overgang naar het oostelijk deel van de noordvleugel.

Interieur

Derde verdieping (zolder) [REDACTED]

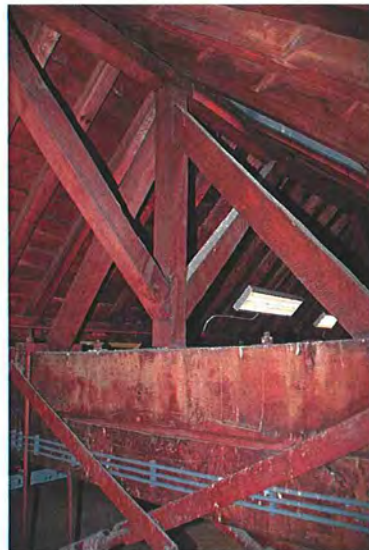

De zolder [REDACTED] is overdekt met een omlopend schilddak met twee zakgoten. De kapconstructie bestaat uit zes zeer zwaar uitgevoerde spanten (1665), waarvan vier boven de grote zaal een jukconstructie als ondersteuning van het onderste spant hebben, en twee aan de bovenzijde een door een stijl versterigde schoorconstructie hebben (1665). De dikte van het jukbeen bedraagt 28 x 51 cm. De onderste spanten zijn versterkt door gekruiste, zware stalen ankers vanwege het wijken van de onderdelen (worden gemonitord). De verschillende spanten zijn voorzien van gehakte telmerken in Romeinse cijfers met een 'dopje', van oost naar west: I^o, II°, III°, IIII°, V^o, VI°. Aan de west- en oostzijde zijn er daarnaast twee halfspanten en hoekspanten van het schilddak. In de tweede travee tussen spant I^o en II° bevindt zich de machinekamer van de lift (1955). In de zuidwesthoek van de zolder bevindt zich een zeventiende-eeuwse trap naar de galerij op de tweede verdieping. De zoldervloer is boven het gewelf van het trappenhuis en de grote zaal verhoogd; in de zuidoosthoek is de vloer niet verhoogd.

[REDACTED]

243a

243b

243a-b Een van de spanten met extra jukconstructie ter ondersteuning versterkt met een stalen kruisanker en geschoorde nokstijl van het middelste zadeldak.

244 Spant met aan de bovenzijde geschoorde stijl.

245 Geschoorde nokstijl bij het omlopende schilddak.

247 Halfspant aan de zuidoostzijde van de zolder.

246a

246b

246a-b Detail van op de zolder ingebouwd gewelf boven vergaderzaal van de Staten van Holland uit 1655.

248a

248b

248c

248a-c De zeventiende-eeuwse trap naar de tweede verdieping.

Tweede verdieping [REDACTED]

De tweede verdieping bevat de vide van de grote zaal, de vide van het trappenhuis (1665) en een grote ruimte verdeeld met houten wanden in diverse dienstvertrekken [REDACTED] en de liftschacht [REDACTED].

[REDACTED]

249a

249b

249a-b Vervolg van de zeventiende-eeuwse zoldertrap, gezien van (249a) en naar [REDACTED] (249b); de trapvlucht naar de eerste verdieping eindigt in het trappenhuis uit 1665.

250a

250b

250c

250a-c [redacted] De houten zoldering betreft het deel van de lage zoldervloer [redacted] naast het hogere deel boven de vides van het trappenhuis en de grote zaal.

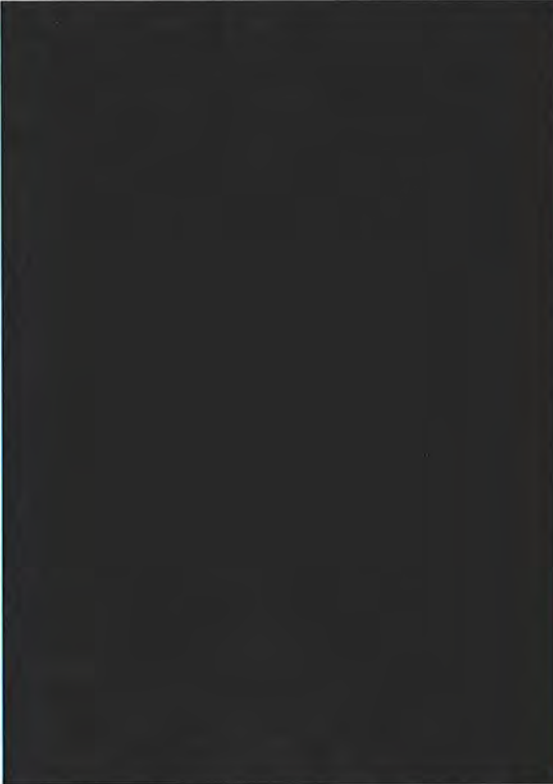
251 Kastenwand tussen [REDACTED]

252 Deur naar [REDACTED] gezien vanuit [REDACTED]

Eerste verdieping

Op de eerste verdieping bevindt zich de plenaire vergaderzaal (Statenzaal) met aan weerszijden een balkon/galerij (voor bezoekers), het hoofdtrappenhuis met de officiële hoofdingang uit 1655 tot de Statenzaal en wat nu de koffiekamer is, voorheen antichambre met aan de oostzijde een uitbouw met buffet, voorheen met secreten. Het toilet bevindt zich nu aan de zuidzijde. De zaal is in 1994/1995 gerestaureerd en opnieuw gestoffeerd.

De monumentale hoofdtrap naar de eerste verdieping, naar de Statenzaal, werd in 1655 gebouwd. Vanaf de begane grond leidt de eikenhouten bordestrap naar het portaal op de eerste verdieping. Op de begane grond is op de leuning een praaltros van bloemen en vruchten gedrapeerd. De hoofdbaluster wordt bekroond door een dennenappel in (voor het werk van Pieter Post kenmerkende) afgeplatte vorm. Op de leuning van de trap op de eerste verdieping staat een kleinere dennenappel.

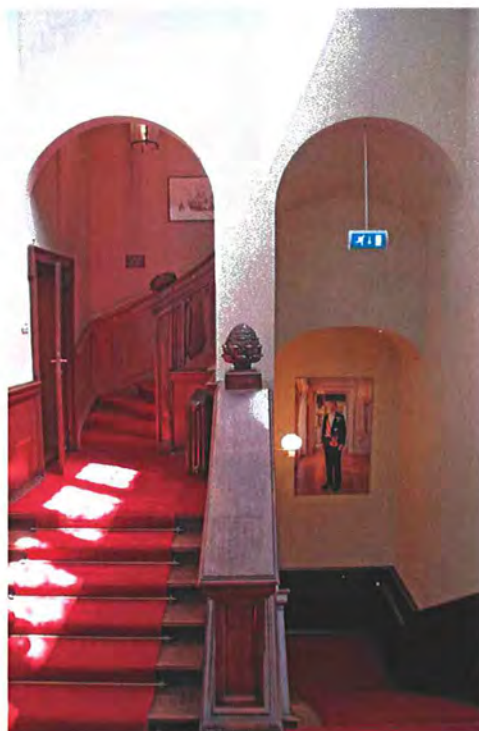
Het portaal ligt op gelijk niveau met de galerij op de eerste verdieping. Van oudsher is er een monumentale verbindingsdeur tussen het portaal en de gang.

253a

253b

253c

253a-c De trap, gezien vanaf de begane grond, bereikt via een bordes met een draai van 180 graden het portaal op de eerste verdieping.

254a Hoofdingang Statenzaal.

254b Detail hoofdingang; op het fronton het jaartal 1655.

255 Doorgang van het portaal [REDACTED] naar de galerij [REDACTED]. De classicistische omlijsting is als buitenarchitectuur vormgegeven.

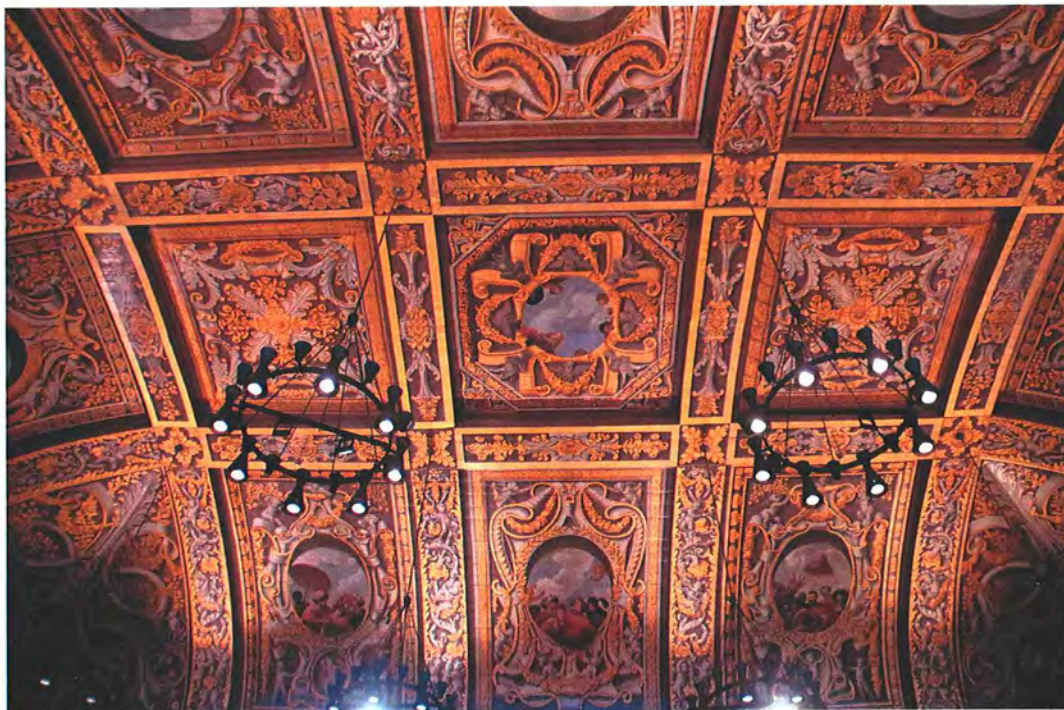
256 Het portaal [REDACTED], gezien vanuit de galerij [REDACTED].

[REDACTED]

De nieuwbouw met op de eerste verdieping de dubbelhoge vergaderzaal, de Statenzaal, naar plannen van Johan de Witt uit 1652, omgewerkt door Pieter Post en gebouwd onder leiding door Pieter Arentsz. Noorwits, was in 1655 gereed. Het jaartal 1655 werd onder meer in de toegangsdeur tot de grote zaal aangebracht. De afwerking van het nieuwe gebouw duurde nog ruim twaalf jaar. Het plafond van de vergaderzaal, verdeeld door vier kruisende balken in negen vlakken, is in 1664-1665 voorzien van een rijke beschildering van de hand van Andries de Haen en Nicolaas Wielingh. De door Pieter Roman naar ontwerp van Pieter Post uitgevoerde monumentale schouwen (1655) aan de korte zijden zijn in 1664 voorzien van schoorsteenstukken die Oorlog (Jan Lievens) en Vrede (Adriaen Hanneman) symboliseren. Bij de restauratie in de periode 1879-1883 werd de kap van het gebouw van de Staten van Holland versterkt met zware ijzeren ankers en in de zaal werden de galerijen voor toeschouwers, die uit circa 1870 dateren en op gietijzeren kolommen rusten, in 1881 vervangen door geklonken welijzeren vollewandliggers aan beide zijden over de gehele overspanning. In 1994-1995 volgde een ingrijpende restauratie van de zaal van de Eerste Kamer onder leiding van Krijn C. van den Ende, waarbij onder meer het interieur een nieuwe wandbespanning kreeg en beide publieke tribunes werden gemoderniseerd. De opstelling van vergaderbanken uit 1956 is behouden.

257 Statenzaal, richting het noorden.

258 Plafond van de Statenzaal.

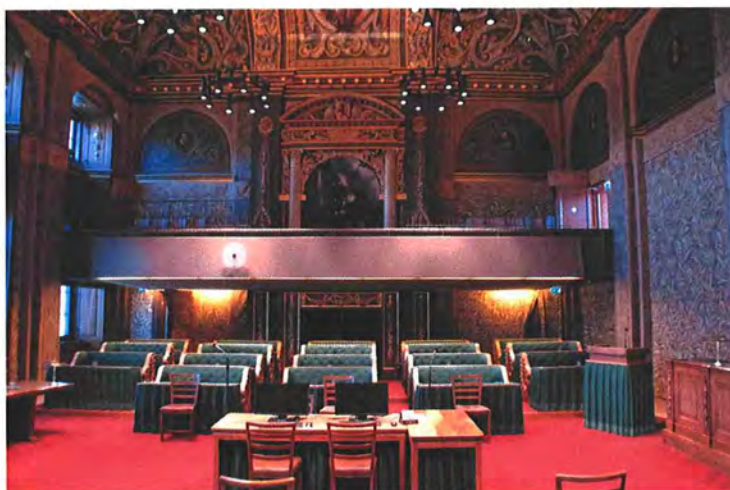
259 Statenzaal, richting
het zuiden.

260 Statenzaal, richting
het westen, met rechts
onder het balkon de door-
gang naar kamer [redacted] in
de hoektoren.

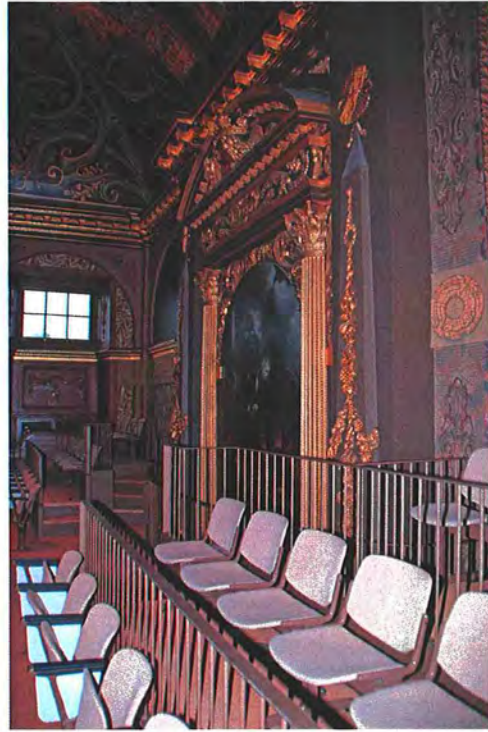

261 Statenzaal, richting
het oosten, [redacted]

262 Statenzaal, stookplaats met negentiende-eeuwse haard. Erboven het balkon voor publiek.

263 Statenzaal, oostzijde, met balkon en schoorsteenstuk 'Allegorie van de Oorlog'.

264 Statenzaal, oostzijde, binnenzijde van de balustrade van de geklonken vollewandligger uit 1881; in 1994 is de geornamenteerde betimmering aan de buitenzijde vervangen door bespanning van stof (zie afb. 260 en 261).

265a

265b

265a-b Statenzaal. [REDACTED]

[REDACTED]

De ruimte is in gebruik als koffiekamer (voorheen antichambre). Plafond in Tudorstijl, wandbetimmering en lift uit 1965 en wandbespanning uit 1999 (patroon William Morris). Aan de oostzijde ruimte [REDACTED] (pantry) en aan de zuidzijde [REDACTED] (toilet).

266 [redacted] richting het oosten. Aan deze zijde de pantry [redacted], oorspronkelijk uitbouw met secreten.

267 [redacted] richting het zuidoosten, met deur naar lager gelegen hall [redacted].

268 [redacted] richting het zuidwesten, met in de hoek de lift.

Begane grond

Op de begane grond van het bouwdeel, dat in 1655 gereed kwam, waren de zaal voor de Gecommitteerde Raden () Noenzaal) met aanpalende ruimten gesitueerd. Thans bevinden zich hier de Noenzaal (), bezoekersentree (), garderobe () met toiletten (2013) en lift (circa 1960), en de hal met trap naar de eerste verdieping (). De entree tot het gebouw aan de Binnenhofzijde bevindt zich in de zuidgevel binnen de open galerij (1636) en dateert uit de bouwtijd van de Statenzaal. Vanuit de entreehal leidde oorspronkelijk een gang in westelijke richting naar de zaal van de Gecommitteerden (Noenzaal) en in oostelijke richting naar de trap naar de Statenzaal op de eerste verdieping. In het interieur is bij de renovatie in 2004 de gang naar de zaal van de Gecommitteerden verdwenen. Daarvoor in de plaats is een draaideur gekomen naar het grote vertrek dat met de gang is samengevoegd en als bezoekersentree/balie () () in gebruik is. De gang in westelijke richting naar de trap is met glazen puien afgesloten. Vanuit de bezoekersentree is de garderobe bereikbaar ().

De Noenzaal, voorheen de zaal van de Gecommitteerden, is een vierkante zaal met negen-vaks cassettenplafond, ondersteund door vier zandstenen kolommen, gebouwd in 1651-1666. Bij de bouw is grotendeels gebruik gemaakt van bestaande bouwmuren. De plafondschilderingen werden in 1672 door Andries de Haen aangebracht. Bij de bouw zullen reeds verbindingen zijn gemaakt met de iets oudere hoektoren en de Mauristoren aan de westzijde. Tegen het basement van de kolommen staat een restant van een houten balustrade; de schoorsteenmantel is ook van hout; bij renovatie in 2004 is de houten (lariks in plaats van grenen) vloer teruggebracht met in patroon weerspiegeling cassettenplafond.

269a richting het noordoosten.

269b richting het oosten.

269c richting het zuiden.

270a XXXXXXXXXX richting zuidwesten.

270b XXXXXXXXXX richting het westen, met stookplaats met houten schoorsteenmantel; rechts doorgang naar Johan de Wittkamer XXXXXXXXXX in de hoektoren.

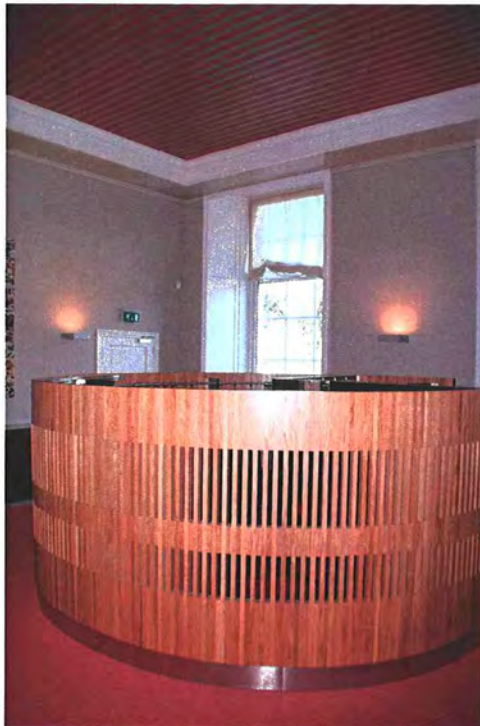

271 XXXXXXXXXX Het basement van de kolom heeft een baluster van de oorspronkelijke balustrade tussen de kolommen behouden, nu als 'zijtafel' in gebruik.

In de bezoekersentree/balie is de vloer uitgevoerd in rode en blauwe hardsteen afkomstig van Öland in de Oostzee; de voormalige gang naar de zaal van de Gecommitteerden is belegd met Belgisch hardsteen. Aan de oostzijde bevindt zich een zeventiende-eeuwse schoorsteenmantel uitgevoerd in hout en marmer met gietijzeren haard. De stookplaats bevindt zich van oudsher aan deze zijde in het vertrek.

272 Oostwand met stookplaats met zeventiende-eeuwse schoorsteenmantel en schoorsteenstuk van Melchior d'Hondecoeter (omstreeks 1660).

273a

273b

273a-b garderobe, gerenoveerd 2004, met toilet-inbouw en lift naar de koffiekamer op de eerste verdieping.

Hoofdtrap uit 1655. Zie eerste verdieping

Kelder

De kelder onder de Noenzaal is een vierkante ruimte overdekt met negen kruisgewelven ondersteund door vier zandstenen kolommen. Ook de aangrenzende kelderruimte onder de entree heeft een kruisgewelf, evenals de kelder onder de garderobe, met in de noordwesthoek de lift (circa 1960), heeft een kruisgewelf. Langs kelder loopt een smalle gang naar de gang met trap naar de eerste verdieping. De gewelven zijn uit de bouwtijd. De vloeren zijn vernieuwd in beton. Hierbij is mogelijk het vloerniveau iets verlaagd. In de gang is de vloer belegd met natuursteen plavuizen.

274a

274b

274c

274a-c Kelder, verdeeld in drie beuken [REDACTED] elk overdekt door drie kruisgewelven op vierkante/rechthoekige kolommen waarvan de zuidelijke beuk [REDACTED] als gang fungeert, de middelste [REDACTED] een vergaderruimte bevat en de noordelijke [REDACTED] als kantoor is ingericht.

275

276 [redacted] Doorgang naar de hoektoren aan de westzijde in de zware buitenmuur van het vierkante bouwdeel, dat er gestaan zal hebben voordat de hoektoren er in 1636 tegenaan werd gebouwd, en voordat dit bouwdeel in 1655 werd geïntegreerd in het gebouw van de Statenzaal. De doorgang is 1.40 m diep.

277 [REDACTED] Doorgang aan de zuidoostzijde van het vierkante bouwdeel naar de gang [REDACTED] van het oostelijk deel van de kelder onder het gebouw van de Statenzaal. Deze gang loopt langs een oudere bouwmuur, die er vermoedelijk ook heeft gestaan voor 1655 (zie faseringsplattegrond). Op de begane grond werd hierboven de gang aangelegd naar de Gecommitteerdenzaal, een gang die sinds 2004 verdwenen is.

De kelder, overdekt met twee kruisgewelven, is in drie vertrekken verdeeld (2004). Deze behoort vermoedelijk tot een bouwdeel dat ouder is dan 1655.

278 Vergaderruimte [REDACTED] met rechts de lift (1955) en links twee kantoren [REDACTED]

279 Gang [redacted] van 1655 in westelijke richting; gerenoveerd 2004.

280 Gang [redacted] oostelijke richting met links trapopgang (hardstenen trap) vanuit de kelder naar de begane grond (1655).

281 [redacted] Achter de blinde nis bij de trapopgang bevindt zich de lift (circa 1960).

282a

282b

282a-b Portaal met bergruimte onder de hardstenen trap en toegang tot [REDACTED]

De bouwmuren van de kelderruimte behoren vermoedelijk tot een bouwdeel dat ouder is dan 1655.

283 Archiefkelder overdekt met kruisgewelven met een kolom in het midden als ondersteuning.

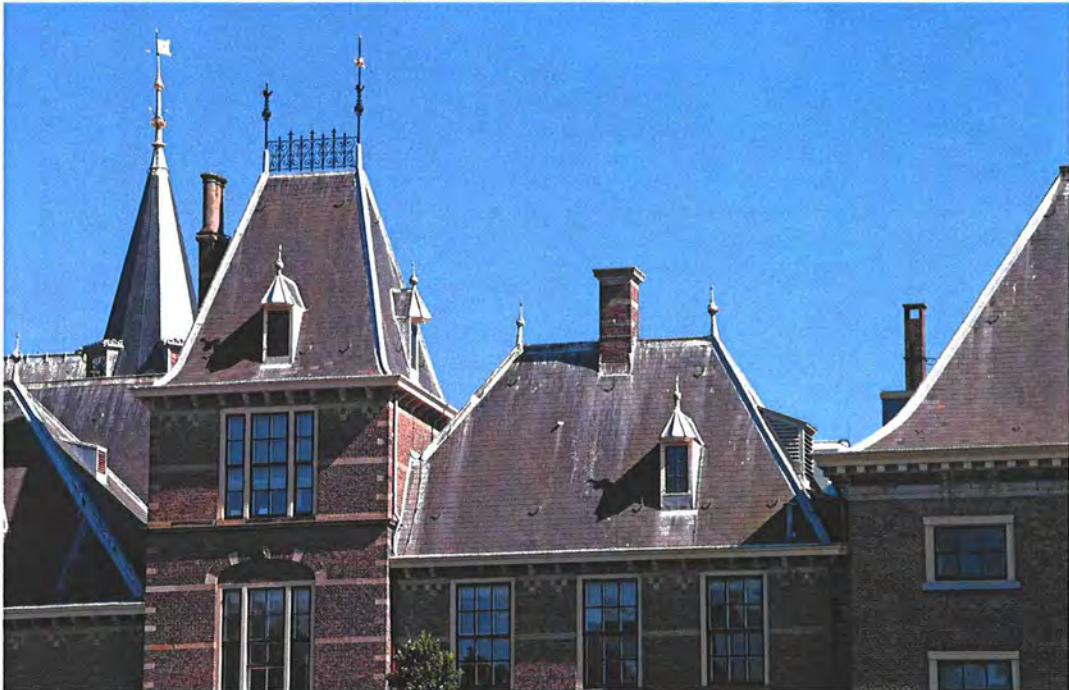
Marydeel (cluster 3)

Exterieur

Ook dit gedeelte is samengesteld uit meerdere bouwdelen, zoals uit het daklandschap valt op te maken. De structuur is deels gebaseerd op de bebouwing die hier oorspronkelijk heeft gestaan. Het zuidelijk deel gaat terug op oudere bebouwing, evenals het als hoekpaviljoen vormgegeven volume aan de noordoostzijde aan de Hofvijver. Mogelijk dat ook hier restanten van ouder muurwerk in de kelder zijn behouden. In de loop van de tijd is de indeling aangepast door het aanbrengen van nieuwe wanden of het maken van grotere en kleinere verbindingen (doorgangen).

284 Noordgevel Hofvijverzijde.

285 Noordelijk deel bestaat uit twee volumes elk onder een met leien gedekt schilddak.

286 Bovenste geleding 'hoekpaviljoen' onder hoog schilddak uit 1879-1883.

287 Deel van het daklicht boven de hall (1913).

288 Zadeldak boven de galerij aan de zuidzijde en rechts op de achtergrond het omlappend schilddak van het paviljoen/de uitbouw met kabinet Mary Stuart.

Interieur

Derde verdieping (zolder) XXXXXXXXXX

De zolder [redacted] boven het zuidelijk deel [redacted] wordt overdekt met een oost-west gericht zadeldak, waarin een groot glazen daklicht is opgenomen dat voor daglicht zorgt in de vide van de hall op de eerste verdieping [redacted], overdekt met een glas in lood gewelf (1913). Rond de vide ligt een gang.

Het noordelijk deel is overdekt met twee schilddaken, een van de zolder [redacted] boven de vertrekken [redacted] (helft) en een kleiner schilddak (zolderkamer met vliering [redacted] boven de andere helft van [redacted] (hoekpaviljoen).

De zolder [redacted] boven de galerijen van de noordvleugel aan de Binnenhofzijde tussen het grote trappenhuis en het paviljoen/uitbouw met kabinet van Mary Stuart wordt over de volle lengte overkapt door een zadeldak. Deze zolder en kapconstructie zijn niet bezocht, evenals de zolder c.q. kapconstructie boven het paviljoen met het overwelfde kabinet van Mary Stuart.

[redacted] (boven vide [redacted])

289a

289b

289c

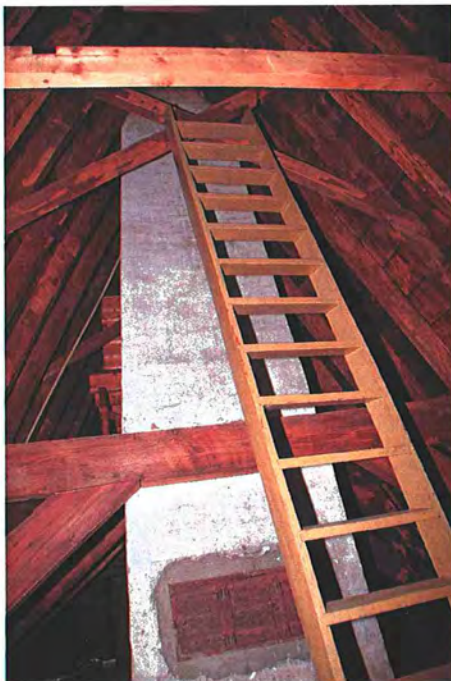
289a-c Houten kapconstructie, waaraan de glazen koepel met ankers bevestigd is. De constructie dateert uit 1913. De zijmuren onder de kapconstructie vertonen nog bouwsporen van de situatie na de restauratie van 1879-1883.

290 Zolder, gezien in westelijke richting.

291 Zolder, gezien in westelijke richting.

292 Rookkanaal halverwege de zolder.

Op de tweede verdieping bevindt zich aan de zuidzijde een rondgang om de vide [REDACTED], een berging [REDACTED] en een trappenhuis [REDACTED]. Het noordelijk deel bevat een smal vertrek [REDACTED] (toilet), de ruimten [REDACTED]. Tussen [REDACTED] bevindt zich nog een smalle trap naar de zolder [REDACTED].

295 [REDACTED] Trap aan de westzijde vanaf omloop naar hoger gelegen tweede verdieping van het westelijk bouwdeel met Statenzaal (1913).

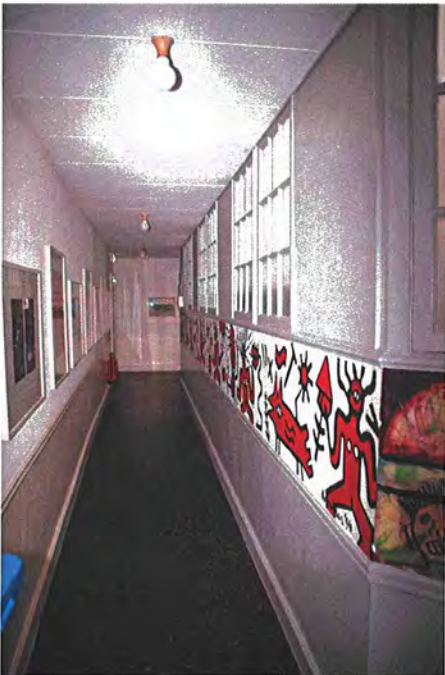

296a

296b

296c

296d

296a-d [redacted] de omloop.

[redacted]
Toilet met bad [geen foto].

297

De ruimte bestaat uit twee delen: een westelijk deel met schouw in de westwand en een oostelijk deel met schouw in de oostwand.

298 richting het westen, met links deur naar

299 [redacted] richting het westen.

300 [redacted] richting het oosten.

EK ongenummerd (zoldertrap)

301 Trap naar zolder [redacted]

█
Berging recentelijk tot dubbele WC verbouwd (geen foto).

█
Trappenhuis. Zie hoofdstuk Trappenhuis 1913 (cluster 3).

█
Bij de renovatie in 2013 zijn het kantoor en de keuken █ van de laatste bewoner van het Binnenhof verwijderd en is de galerij █ hersteld en de vloer verlaagd naar het oorspronkelijke niveau. De toegang tot het kabinet van Mary Stuart █ is hersteld en de toegang vanuit het trappenhuis █ is dichtgezet. Aan het westelijk uiteinde is een portaal naar het grote trappenhuis █.

302 █ Gang met herstelde toegang tot kabinet Mary Stuart (2012).

303 [REDACTED] Gang in westelijke richting.

304 [REDACTED] Uiteinde met overloop naar het grote trappenhuis [REDACTED]

[REDACTED]
 Hoekpaviljoen 1639-1640, uitbouw van de voormalige Hofkapel, kabinet Mary Stuart. Het kabinet werd in 1964-1965 bestemd van archiefkamer tot leeskamer. Met de restauratie van deze ruimte in 2013 is de leeskamer verplaatst naar ruimte [REDACTED] in de Mauritstoren. De oorspronkelijke wandtapijten bevinden zich in het Rijksmuseum in Amsterdam. De wanden zijn sinds de renovatie behangen met doek met een print van de wandtapijten.

305a [REDACTED] Kabinet Mary Stuart, richting het noordwesten.

305b [REDACTED] Kabinet Mary Stuart, richting het noordoosten.

305c [REDACTED] Kabinet Mary Stuart, richting het zuidoosten.

306 [redacted] Kabinet Mary Stuart, geschilderd houten plafond uit de bouwtijd.

Eerste verdieping [redacted]

Op de eerste verdieping bevinden zich aan de zuidzijde de hall (1913; [redacted]), voorheen trappenhuis 1881, en aan de noordzijde een drietal werkkamers (circa 1880), [redacted]. Voorts een aantal moderne toiletten [redacted], een doorgang naar de vleugel van de voormalige Hofkapel en het trappenhuis aan de zuidoostzijde [redacted]. De hall is een ontwerp van D.E.C. Knuttel. De koepelvormige ruimte is voorzien van gebrandschilderd glas in lood van het Delftse glasatelier 't Prinsenhof van Jan L. Schouten naar ontwerp van Herman Veldhuis.

307 [redacted] de hall uit 1913, richting het noordwesten.

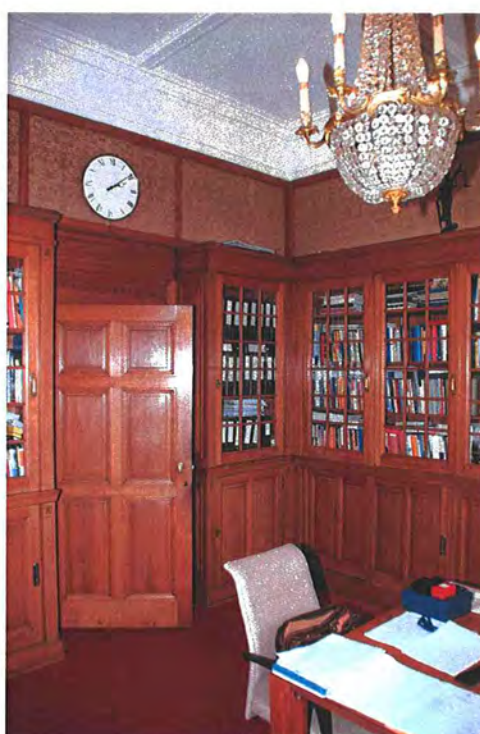

308 [redacted] de hall uit 1913, richting het zuidoosten.

■■■■■
Inrichting met eikenhouten lambrisering en boekenkasten uit 1913 (gelijk met herinrichting hall ■■■■■).

309 ■■■■■ richting het oosten.

310 ■■■■■ richting het zuiden.

■■■■■
■■■■■ Vertrek ■■■■■
■■■■■ is in het hoekpaviljoen aan de noordoostzijde gesitueerd. Geen foto's.

██████████
 Toiletten, ingebouwd in de lange gang ██████████, en toegankelijk vanuit de hall.

311a

311b

311a-b ██████████ Toilet (1913).

██████████
 Kantoor in het zeventiende-eeuwse hoekpaviljoen aan de zuidoostzijde (een uitbouw van de voormalige Hofkapel), voorheen mogelijk het kabinet van Willem II (op de tweede verdieping het kabinet van Mary Stuart), toegankelijk vanuit de hall ██████████
 Geen foto's.

██████████
 Moderne toiletgroep. Geen foto's.

██████████
 Trappenhuis. Zie hoofdstuk *Trappenhuis 1913 (cluster 3)*.

██████████
 Op de eerste verdieping is er geen indeling in kantoren van de gang ██████████ gemaakt. Wel bevindt zich aan de oostzijde een toiletgroep uit 1913 ██████████, toegankelijk vanuit de hall ██████████. Het vertrek in het hoekpaviljoen is vanuit deze hall bereikbaar en niet vanuit de gang.

312a

312b

312a-b ██████████ De gang in westelijke richting; halverwege bevindt zich de toegang tot het trappenhuis uit 1665 ██████████.

313a

313b

313a-b ██████████ De gang in oostelijke richting; links toegang tot de hall uit 1913 ██████████.

Begane grond

Op de begane grond zijn de indeling en de constructie als gevolg van verbouwingen in 1854 en 1913 gewijzigd en vernieuwd. De zoldering, ofwel de vloer onder de centrale hall [redacted] op de eerste verdieping is in 1913 deels vernieuwd en vervangen door troggewelven op ijzeren liggers. De rechte steektrap uit 1883 naar de eerste verdieping is weggebroken. Er voor in de plaats is een meer bescheiden houten spiltrap (1913) aan de andere zijde van de entree [redacted] gekomen.

Het zuidwestelijk deel (onder de centrale hall) links van de ingang bevat een 'rookkamer' [redacted], berging [redacted] en toiletten [redacted]. Deze indeling is van Krijn van den Ende uit 2011 (porisosteent).

De entreehal [redacted] en de gang [redacted] zijn overdekt met (gepleisterde) kruisgewelven. Deze zijn bij de verbouwing in 1913 aangebracht naar ouder model. De twee eerste vakken bij de ingang hebben een verlaagd vlak plafond. Mogelijk dat hier ook troggewelven aanwezig zijn. De marmeren plavuizenvloer is deels van 1881 en deels vernieuwd na 1913. De entree bestaat uit twee dubbele deuren. De oostelijke deur leidt naar het trappenhuis met spiltrap uit 1913, de westelijke is de huidige ingang.

Het noordelijk deel aan de zijde van de Hofvijver bevat een kast en spiltrap [redacted] en een drietal kantoorruimten [redacted], waarvan de laatste deel uitmaakt van het 'hoekpaviljoen'. Dit is dezelfde indeling als op bovenliggende verdiepingen is aangetroffen. Ter plaatse van [redacted] bevond zich voorheen een uitbouw met secreten aan de oostzijde van het bouwdeel met de Statenhal c.a.

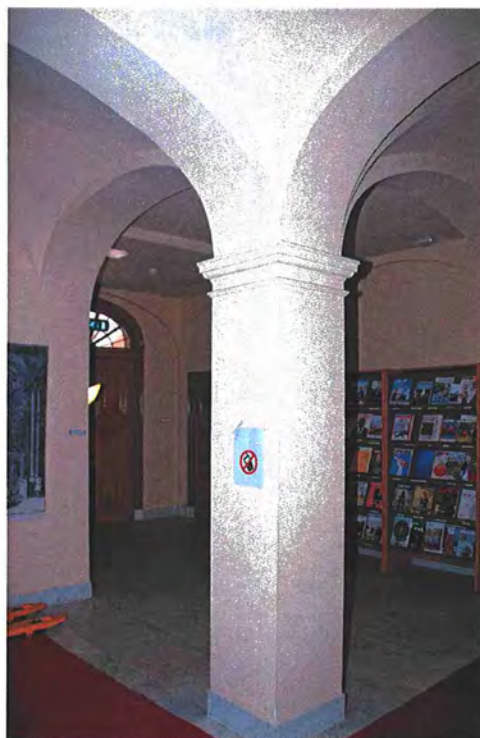
Het interieur van dit deel van de noordvleugel is recent gerenoveerd en geschilderd.

[redacted]

Entreehal [redacted] en gang [redacted] zijn overdekt met kruisgewelven en voorzien van een marmeren vloer van een groot formaat plavuizen.

314 [redacted] entreehal, richting het zuiden.

315 [redacted] gangdeel, gezien vanuit de hal [redacted], richting het westen.

316 [redacted] gang over volle lengte, van west naar oost.

317 [REDACTED] Hal en gang in oostelijke richting (naar voormalige Hofkapel). Rechts ingebouwd trappenhuis [REDACTED].

318 [REDACTED] Rookkamer, bereikbaar vanuit de gang bij de hoofdentree [REDACTED]; onder [REDACTED]. In het verlengde bevindt zich een berging [REDACTED].

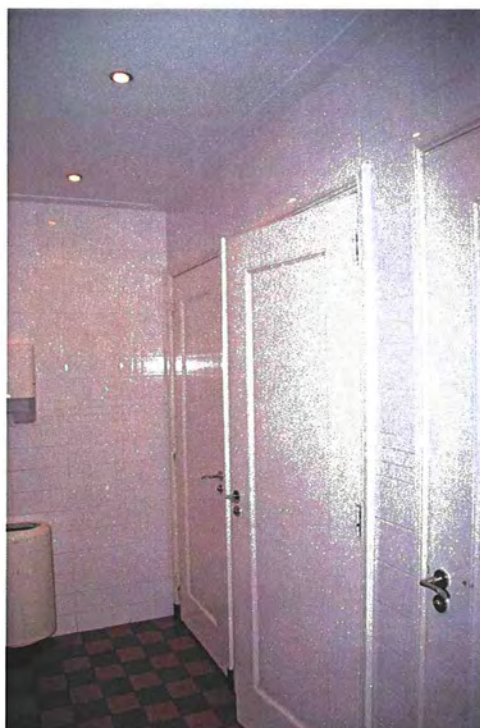
[REDACTED]

Berging. Geen foto interieur.

[REDACTED]

319a

319b

319a-b Interieur toiletten [REDACTED]

██████████
Drie kantoorruimten aan de noordzijde.

320 ██████████ met in de westwand een deur naar de spiltrap ██████████ vanuit de kelder.

321 ██████████ richting het noordoosten.

322 ██████████ richting het noordoosten.

Kelder

De kelder onder het oostelijk deel beslaat niet het volledige oppervlak van de begane grond; onder de entreehal [REDACTED] en de huidige spiltrap [REDACTED] is geen kelder aanwezig.

De toegang tot de kelder is vanuit het westen. Ook is er een verbinding gemaakt met de kelder onder de voormalige Hofkapel aan de oostzijde. De kelder is overdekt met kruisgewelven die nog zeventiende-eeuws kunnen zijn.

De indeling onder het zuidelijk deel is niet oorspronkelijk. De scheidingswanden zijn onder de kruisgewelven gezet. De vloer is overal belegd met klinkers.

De indeling van het noordelijk deel is conform die van de bovengelegen verdiepingen, waarbij het vertrek aan de noordoostzijde deel uitmaakt van een hoekpaviljoenachtig volume. Het noordelijk deel heeft stalen liggers met troggewelven en klinkervloeren, met uitzondering van ruimte [REDACTED] die een betonnen vloer (bak) heeft.

[REDACTED] is de oost-west lopende gang.

323 [REDACTED] richting het westen.

324 [redacted] richting het oosten, waar op de overgang naar de kelder van de voormalige Hofkapel de vloer lager wordt (hellingbaan).

Gang [redacted] en bergingen [redacted]

325 [redacted] richting het noordwesten, met berging [redacted]

326 [redacted] richting het oosten, met bergingen [redacted] en [redacted]

327 [redacted] gezien naar het noorden, met doorgang naar [redacted]

328 [redacted] richting het zuidwesten.

329 [redacted] richting het noorden, met verlaagde vloer en deur naar terras aan het water.

330 [redacted] richting het westen, met deur naar ruimte met houten spiltrap [redacted].

[redacted]
Technische ruimten, niet toegankelijk.

[redacted]
Berging met klinkervloer en troggewelven. In het midden dubbele betonnen boog met kolom ter ondersteuning.

331 [redacted] richting het noorden.

Trappenhuis 1913 (cluster 3)

Interieur

332 De trap uit 1913 loopt op de begane grond voor het snijraam van de tweede ingang (arcade oostzijde) langs.

333a

333b

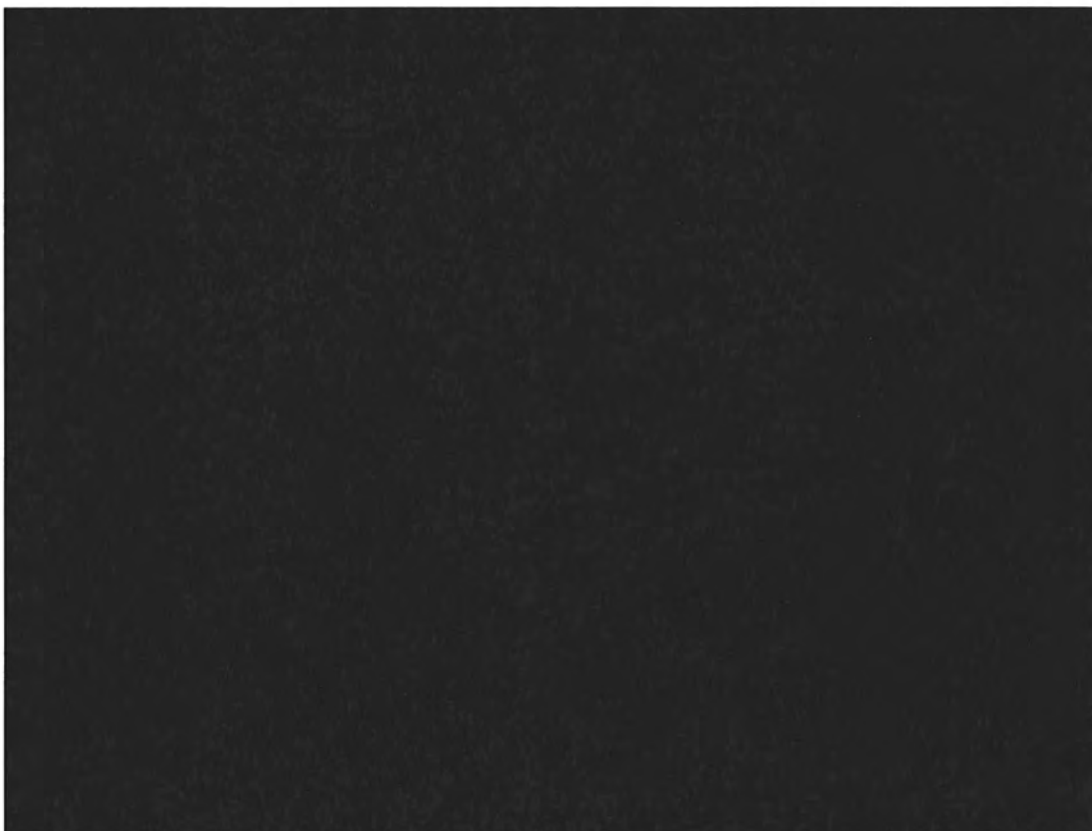
333c

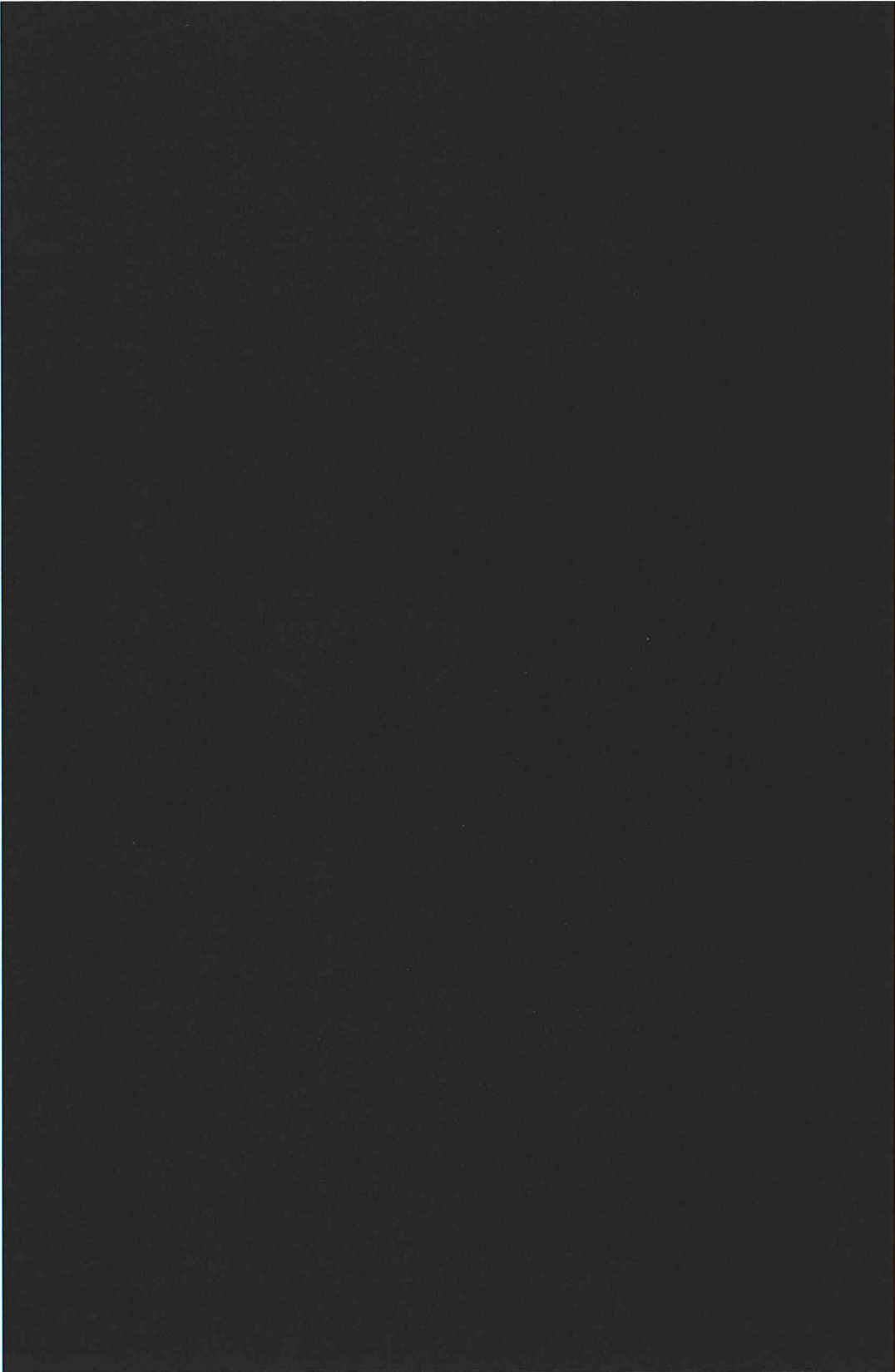
333d

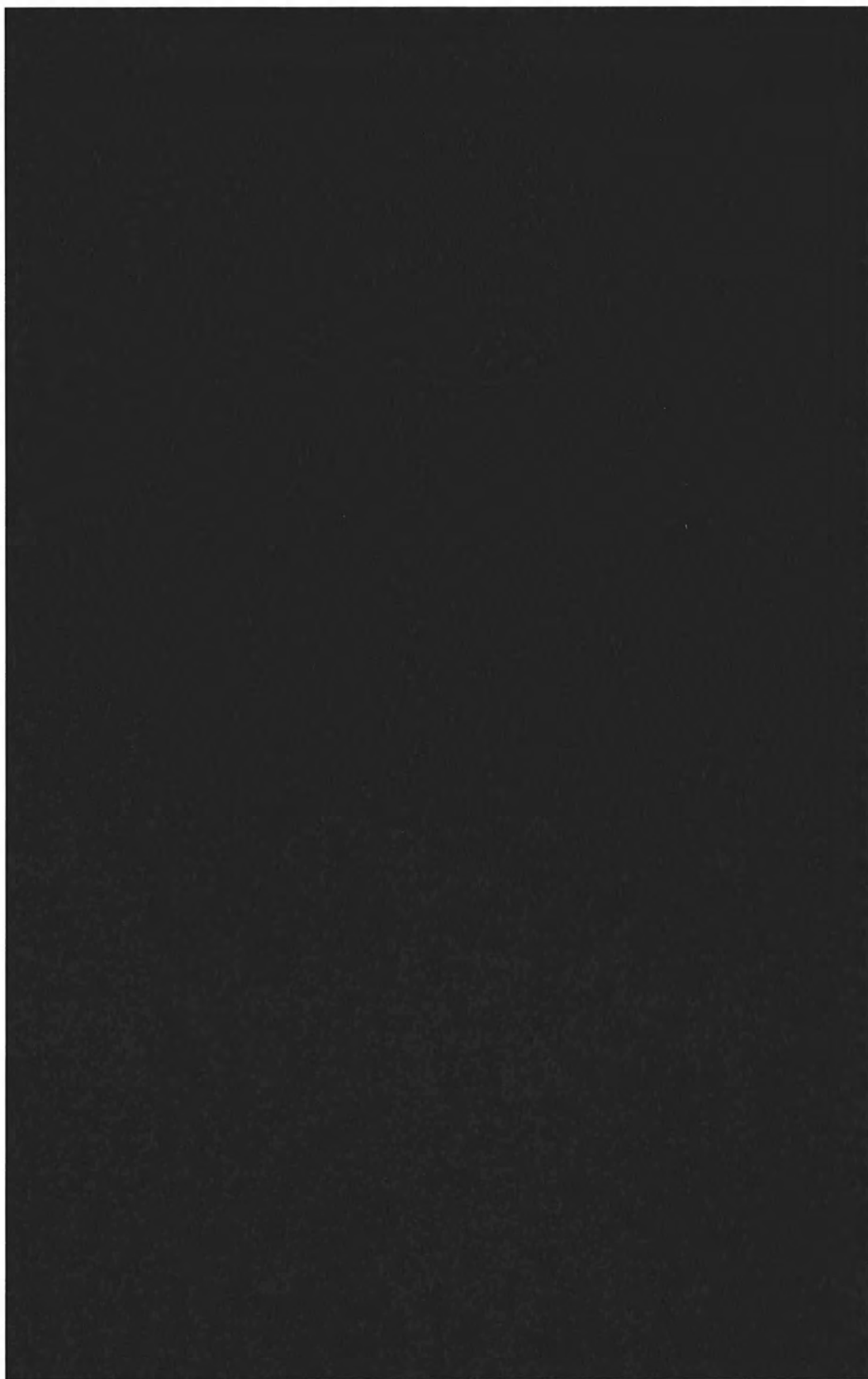

333a-d Het trappenhuis met spiltrap uit 1913, gezien van beneden naar boven (tweede verdieping).

FASERING IN PLATTEGRONDEN

WAARDESTELLING

Leeswijzer

Op basis van de gegevens uit het voorgaande wordt hieronder een weging gemaakt ten behoeve van de vaststelling van de monumentwaarden. Als uitgangspunt worden de *Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek* (2009) aangehouden. Deze zijn vastgesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Stichting Bouwhistorie Nederland, Vereniging Nederlandse Gemeenten, Atelier Rijksbouwmeester en Rijksgebouwendienst.

In de *Richtlijnen* wordt een onderscheid gemaakt tussen een 'contextuele' en een 'interne' waardestelling.

Bij een 'contextuele' waardestelling wordt een weging gemaakt van waarden van het bouwwerk ten opzichte van soortgelijke gebouwen op landelijk, regionaal of plaatselijk niveau in de vorm van een cultuurhistorische waardering.

Bij de 'interne' waardestelling worden de verschillende onderdelen van één bouwwerk (context, bouwmassa, exterieur, constructie, interieur en afwerking) gewogen. Doel is het bepalen van het relatieve belang van de monumentwaarden van onderdelen van het bouwwerk, voorafgaande aan een verbouwing, restauratie of sloop waarbij men voor de keus staat deze onderdelen te behouden, te vervangen of te verwijderen.

De waardestellingsrepresentatietekeningen dienen gebruikt te worden in combinatie met de tekst; tekst en tekening vormen namelijk een onverbreekelijke samenhang.

De waardestelling maakt gebruik van een indeling in drie categorieën:

- blauw: categorie 1: hoge monumentwaarden, deze zijn van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied;
- groen: categorie 2: positieve monumentwaarden, deze zijn van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied;
- geel: categorie 3: indifferente monumentwaarden; deze zijn van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.

De verschillende tinten die binnen de kleuren blauw, groen, en geel zijn toegepast geven geen nader onderscheid aan, maar zijn uitsluitend toegepast ter verheldering van de afbeelding.

Een kruis in de ruimte geeft de waarde van de draagconstructie (balklagen en vloeren) dan wel de kapconstructie of de constructie van het gewelf (in stippellijn betekent dat de constructie schuilgaat achter afwerkingslagen).

Een cirkel in de ruimte heeft de waarde van de plafondafwerking in die ruimte aan.

Een ruitvorm in de ruimte geeft de waarde van de vloerafwerking in die ruimte aan.

Belangrijke details die extra uitgelicht dienden te worden, zijn van een cirkel voorzien met de betreffende waarderingskleur.

Beschermingswijzen

Het Binnenhofcomplex is in 1967 in achttien onderdelen aangewezen als rijksmonument. Drie daarvan liggen in dit onderzoeksdeel. Het gaat om het gebouw *Eertijds verblijf van de Staten van Holland* (monumentnummer 17478), het gebouw *Eertijds onderdeel van het Stadhoudelijk Kwartier* (monumentnummer 17471) en de *Stadhouderspoort* (monumentnummer 17467). Zowel deze onderdelen als het gehele Binnenhof maakt tevens deel uit van het in 1971 aangewezen (en 1994 aangepaste) beschermde stadsgezicht Centrum 's-Gravenhage.

Cultuurhistorische waardering (contextuele waardestelling)

De 'contextuele' waardering van beide gebouwen is in feite al gemaakt in het kader van de selectie tot rijksmonument in 1967 (zie *Bijlage*). De bij de registeromschrijving beschreven waardering is hieronder overgenomen en vervolgens aangevuld. De oorspronkelijke tekst is hier cursief weergegeven.

(monumentnr. 17478)

Eertijds verblijf van de Staten van Holland, in de jaren 1652-1657 gebouwd naar de plannen van Pieter Post, thans in gebruik bij de Eerste Kamer der Staten-Generaal; de vergaderzaal bevat een rijk beschilderd houten gewelf en twee monumentale schoorstenen; de oude vergaderzaal, thans koffiekamer, heeft een cassettenplafond, gesteund door vier zandstenen kolommen uit het midden van de 17e eeuw.

(monumentnr. 17471)

Eertijds onderdeel van het Stadhoudelijk Kwartier, thans in gebruik bij de Raad van State, gebouwd in 1620, in zuidelijke richting verlengd in 1678; aan de zijde van het Binnenhof een open galerij met natuurstenen zuilen; inwendig verscheidene vertrekken voorzien van betimmeringen en in stuc uitgevoerde plafonds en schoorsteenboezems in de trant van Lodewijk XVI en XV.

(monumentnr. 17467)

Stadhouderspoort, aan de buitenzijde een laatgotische poortboog, die bij een restauratie in 1879 is gekopieerd naar de oorspronkelijke; het interieur dateert van 1620; van algemeen belang wegens bijzondere oudheidkundige en kunsthistorische waarde.

Deze (summiere) redengeving is nader te preciseren:

Algemene historische waarden

Het voormalig Stadhoudelijk Kwartier is van algemeen belang als onderdeel van één van de oudste nog functionerende bestuurscentra ter wereld,⁶⁶ eerst als bestuurscentrum van de Graven van Holland, daarna van de Stadhouders en Staten van Holland. De strijd tussen stadhouders en staten heeft ruimtelijk zijn sporen in het gebouw achtergelaten.

⁶⁶ Rijksvastgoedbedrijf, *Renovatie Binnenhof Definitiedocument*, Den Haag 2017, 15.

Sinds 1813 is het een belangrijk deel van het regeringscentrum van het Koninkrijk der Nederlanden. Na een periode van verwaarlozing werd het complex gerestaureerd en als 'lieu de mémoire' vormt het een belangrijk monument in de vaderlandse geschiedenis. Deze geschiedenis heeft men door middel van restauraties geconserveerd, waarbij de restauraties zelf een afspiegeling van de restauratiegeschiedenis zijn geworden. Daarmee heeft het complex belangrijke algemene historische waarden.

Ensemblewaarden

Het voormalig Stadhouderskwartier is stedenbouwkundig gezien een belangrijk onderdeel van het Binnenhof en centraal gelegen in de binnenstad van Den Haag. Het toont zich in zijn ruimtelijke structuur uitwendig als een gesloten complex waarbij de aandacht vooral aan de binnenzijde is geconcentreerd. Toch vormt het complex van twee vleugels met op de hoek de hogere Mauritstoren, zeker vanaf het Buitenhof gezien, een belangrijk blikpunt voor het totale Binnenhofcomplex. Het complex is daardoor een belangrijk stedenbouwkundig ensemble in het Binnenhofcomplex dat als geheel als belangrijkste complex van Nederland beschouwd kan worden.

Architectuur- en bouwhistorische waarden

Het voormalig Stadhouderskwartier is architectonisch van grote waarde als staalkaart van een aantal belangrijke stijlen met laatgotische, maniëristische, classicistische elementen en Lodewijkstijlen. Grote architecten als Pieter Post en Pieter de Swart hebben op delen van het complex hun stempel gedrukt. Ondanks versoering in het begin van de negentiende eeuw bevat het nog een aantal belangrijke interieurelementen. Typologisch is de zaal van de Staten van Holland en de bovenliggende kapconstructie architectuurhistorisch en bouwhistorisch van groot belang.

Gaafheid en zeldzaamheid

Ondanks de latere veranderingen is het voormalige Stadhouderskwartier zeldzaam als opmerkelijk bestuursgebouw en is als zodanig uniek. Het complex heeft een kenmerkende ontwikkeling van aanpassingen, verwaarlozing en restauratiegeschiedenis doorgemaakt, maar bezit toch nog een aantal opmerkelijk gave zalen en vertrekken.

Bijzonder voor dit complex, en daarmee getuigend van een 'procesmatige gaafheid' is het belang van de verschillende restauraties van het complex, waarbij in eerste instantie in één grote restauratiecampagne naar een beeld op het verleden werd toegevoerd en waarna dat beeld op elementen is aangepast. Daarbij bleef het complex als bestuursgebouw functioneren en werd het aangepast met contemporaine toevoegingen.

Monumentwaarden (interne waardestelling)

De 'interne' waardering van het bouwwerk heeft betrekking op (de verschillende onderdelen van) het bouwwerk zelf. De hierbij behorende waardestellingsrepresentatietekeningen zijn niet zonder de tekst te lezen.

Cluster 1

Mauritstoren

Bouwmassa

De Mauritstoren op vierkant grondplan telt zes bouwlagen onder een plat dak omringd door een balustrade. Aan de oostzijde bevindt zich het restant van een veelhoekige traptoren onder een hoog schilddak. De drie vierpasschoorstenen zijn restauratiewerk.

De bouwmassa uit de bouwtijd is gaaf behouden en heeft een hoge monumentwaarde.

Gevels en afwerking exterieur

De bakstenen gevels zijn gerestaureerd waarbij een steens dikke klamp is aangebracht. Boven de vensteropeningen bevinden zich ontlastingsbogen met natuurstenen blokken gelardeerd. Het platte dak is bij deze restauratie vernieuwd. Ook de natuurstenen balustrades zijn toen vernieuwd. De gevelindeling is grotendeels oorspronkelijk. Bij de restauratie zijn de ramen vernieuwd en met kruiskozijsen uitgevoerd. Het nog resterende deel van de traptoren onder een hoog schilddak is bij deze restauratie volledig vernieuwd.

- De bakstenen gevels uit de bouwtijd met een bakstenen klamp hebben mede vanwege het materiaalgebruik en zorgvuldige detaillering van de klampmuur een hoge monumentwaarde.
- De bakstenen gevels van de traptoren hebben vanwege het materiaalgebruik conform de oorspronkelijke toestand een hoge monumentwaarde.
- De in natuursteen uitgevoerde balustrade, en natuursteen gebruikt op constructieve belangrijke plaatsen en als decoratief element hebben een hoge monumentwaarde.
- De oorspronkelijke gevelindeling uit de bouwtijd heeft een hoge monumentwaarde.
- De indeling van de kelder-/souterraingevel heeft een hoge monumentwaarde.
- De toegepaste hardstenen bolkozijsen van de kelder-/souterrainvensters hebben vanwege het gebruikte materiaal en het voor een kelder/souterrain gebruikelijke type een hoge monumentwaarde.
- De houten kruiskozijsen hebben als reconstructie van de oorspronkelijke toestand een positieve monumentwaarde.
- De dakbedekking van de traptoren van leien in maasdekking is beeldbepalend en heeft vanwege het gebruik conform bestaand een hoge monumentwaarde.
- Het platte dak, als één van de vroegste platte daken in ons land (toen gedekt met lood) heeft als uitkijkplatform een hoge monumentwaarde.

Constructie

De constructie van de Mauritstoren bestaat uit gemetselde (buiten)muren en houten balklagen (met consoles). De spiltrap in het resterende deel van de traptoren is eveneens in hout uitgevoerd (restauratiewerk).

- De nog uit de bouwtijd resterende balklagen hebben een hoge monumentwaarde.
- De vernieuwde balklagen hebben een positieve monumentwaarde.
- De houten spiltrap conform de oorspronkelijke trap heeft een positieve monumentwaarde.

Indeling en afwerking

Van oudsher bestaat de Mauritstoren uit zes bouwlagen met per verdieping slechts één vertrek. De indeling en afwerking van kelder/souterrain [REDACTED] en begane grond (toiletten en keuken) is twintigste-eeuws.

- De indeling, één ruimte per bouwlaag van de vier bovenste vertrekken is oorspronkelijk en heeft een hoge monumentwaarde.
- De afwerking in vertrek [REDACTED] bestaande uit een stucwerkplafond (Lodewijk XV), paneeldeuren, marmeren schoorsteenmantel (achttiende eeuw), lambrisering en inzethaard (negentiende eeuw) heeft een hoge monumentwaarde.
- De afwerking van de nieuwe eetkamer van Willem V, [REDACTED] een achttiende-eeuws totaalbeeld, bestaande uit een decoratief stucwerkplafond, zwart marmeren schoorsteenmantel, boezembetimmering met schoorsteenstuk, drie deurstukken en dubbele paneeldeuren heeft een hoge monumentwaarde.
- De eenvoudige afwerking zoals de betimmering van de balken in de vertrekken [REDACTED] en de houten schoorsteenmantel in [REDACTED] met betegelde achterwand heeft een hoge monumentwaarde.
- De indeling en afwerking van de begane grond [REDACTED] en de kelder [REDACTED] is recent (circa 1960 en 2009) en heeft een indifferente monumentwaarde.
- De indeling van de traptoren is conform bestaand en heeft een positieve monumentwaarde.
- De afwerking van de traptoren bestaande uit pleisterwerk op de wanden en een houten zoldering heeft een positieve monumentwaarde.

Hoektoren

Bouwmassa

De hoektoren op vierkant grondplan telt vier bouwlagen onder een plat dak.

- Deze bouwmassa dateert uit de bouwtijd en heeft een hoge monumentwaarde.

Gevels en afwerking exterieur

De bakstenen gevels zijn gerestaureerd. Boven de vensteropeningen bevinden zich met natuurstenen blokken gelaardeerde ontlastingsbogen. Het platte dak is bij de restauratie vernieuwd en van een zandstenen balustrade voorzien. De gevels bevatten op kelderniveau natuurstenen bolkozijnen en op de bovengelegen verdiepingen houten schuifvensters in achttiende-eeuwse vormen met wisseldorpel (uitgevoerd als dubbele ramen),

alle onder ontlastingsbogen gelardeerd met natuursteen blokken.

- De bakstenen gevels uit de bouwtijd met een bakstenen klamp hebben mede vanwege het materiaalgebruik en zorgvuldige detaillering van de klampmuur een hoge monumentwaarde.
- De indeling van de gevels uit de bouwtijd is gaaf behouden en heeft daarom een hoge monumentwaarde.
- De vensters met bij de restauratie vernieuwde houten schuiframen in achttiende-eeuwse vormen hebben een positieve monumentwaarde.

Constructie

De constructie bestaat uit gemetselde (buiten)muren en balklagen (uit het zicht), die mogelijk nog uit de bouwtijd dateren.

- Deze balklagen hebben daarom een hoge monumentwaarde (tot het tegendeel is aangetoond).

Indeling en afwerking

Van oudsher bestaat de hoektoren uit vier bouwlagen met per verdieping slechts één vertrek. De afwerking en inrichting van de vertrekken is hoofdzakelijk uit de restauratieperiode. Het vertrek op de begane grond, de Johan de Wittkamer, heeft een laatzeventiende-eeuws plafond met een (gerestaureerde) vlakvulling van geschilderd linnen behouden.

- De behouden oorspronkelijke indeling heeft een hoge monumentwaarde.
- Het neoclassicistische stucwerkplafond in [REDACTED] heeft een hoge monumentwaarde.
- De laatnegentiende-eeuwse afwerking van vertrek [REDACTED] de Frederik Hendrikkamer, bestaande uit een stookplaats met zwart marmeren schoorsteenmantel met inzethaard, betimmerde boezem met spiegel en schoorsteenstuk en een houten trap naar de zaal van de Eerste Kamer heeft een hoge monumentwaarde.
- Het vlakke stucwerkplafond in [REDACTED] is recent vernieuwd en heeft een positieve monumentwaarde.
- De afwerking van vertrek [REDACTED] de Johan de Wittkamer, bestaande uit een laatzeventiende-eeuws plafond met een (gerestaureerde) vlakvulling van geschilderd linnen met in het middelste vak het monogram GR (Guilielmus Rex, een verwijzing naar stadhouder-koning Willem III), en een eikenhouten paneellambrisering en schoorsteenmantel met betegelde achterwand hebben een hoge monumentwaarde.
- De afwerking van vertrek [REDACTED] in de kelder is sober, recent en weinig bijzonder, en heeft een indifferente monumentwaarde.

Trappenhuis met trap en zijgang

Bouwmassa

Het trappenhuis uit 1752 in de noordwesthoek van het Binnenhof op een vierkant grondplan telt drie bouwlagen onder een afgeplat schilddak. Aan de oostzijde is tegen het trappenhuis een haaks deel (overloop) van de galerij en gangen van de Hofvijver-

vleugel aangebouwd. Tussen het trappenhuis en de Buitenhofvleugel bevindt zich aan de westzijde een smalle gang oorspronkelijk leidend naar de traptoren.

- De bouwmassa van het trappenhuis is gaaf behouden en heeft een hoge monumentwaarde.

Gevels en afwerking exterieur

De bakstenen gevels in aanleg uit 1752 zijn circa 1880 gerestaureerd. De vensters met kruiskozijsen zijn een reconstructie naar vroegzeventiende-eeuws model zoals in de noordgevel aan het Binnenhof is toegepast.

- De bakstenen gevels met in de ontlastingsbogen natuurstenen blokken hebben vanwege het materiaalgebruik een hoge monumentwaarde.
- De indeling met één venster per verdieping is uit de bouwtijd en heeft een hoge monumentwaarde.
- De ramen met houten kruiskozijsen en glas in lood hebben een positieve monumentwaarde als voorbeeld van de circa 1880 geldende restauratievisie.

Constructie

- De constructie bestaande uit gemetselde muren, houten balklagen en houten bordstrap zelf heeft een hoge monumentwaarde.
- De houten kapconstructie en houten gewelfconstructie van het stucwerkgewelf in het trappenhuis dateren uit de bouwtijd en hebben een hoge monumentwaarde.
- De zware muren in de smalle zijgang op de begane grond en de stenen trap vanuit de kelder hebben bouwhistorisch gezien een hoge monumentwaarde.

Indeling en afwerking

- De gaaf behouden indeling van het trappenhuis uit de bouwtijd heeft een hoge monumentwaarde.
- De indeling op de begane grond met een balie en toilet is niet oorspronkelijk, van geringe architectonische waarde en heeft een indifferente monumentwaarde.
- De afwerking bestaande uit een rijk gesneden houten lambrisering en trapbalusters in Lodewijk XV-stijl heeft een hoge monumentwaarde.
- De gepleisterde wandafwerking, plafonds bij tussenbordessen en onderzijde van de trapvluchten is gerestaureerd conform bestaand en heeft een hoge monumentwaarde.
- Het decoratieve stucwerkplafond uit 1753 heeft vanwege zijn hoge artistieke kwaliteit een hoge monumentwaarde.
- De afwerking van de smalle gang (portaal XXXXXXXXXX) bestaande uit een houten betimmering en stucwerkplafond uit het midden van de achttiende eeuw is in overeenstemming met het trappenhuis uitgevoerd en heeft een hoge monumentwaarde.

Cluster 1 (deels) en cluster 2

Appartementenvleugel met trappenhuis aan de zuidzijde

De appartementenvleugel in de Buitenhofvleugel is in twee fasen tot stand gekomen, te weten 1621 en 1678. Het gedeelte uit 1621 bevat tevens restanten van oudere mogelijk veertiende-eeuwse bebouwing. Ook de Stadhouderspoort is hierin opgenomen. De poort is vervangen door een replica bij de restauratie van 1879-1883. Tevens werd een voetgangerspoort aangebracht, later gevolgd door een tweede poort. Aan de zuidzijde werd het provisorisch trappenhuis in 1880 in passende (neorenaissance) stijl herbouwd.

Bouwmassa

De bouwmassa van de langgerekte vleugel bestaat van oudsher uit drie bouwlagen onder twee parallelle zadeldaken, een breed dak boven de vertrekken aan de Buitenhofzijde en een smal dak boven de galerij en gangen aan de Binnenhofzijde. De bouwmassa van het trappenhuis op een vierkant grondplan aan de zuidzijde van de buitenhofvleugel bestaat uit vier bouwlagen onder een zadeldak tussen trapgevels haaks op het dak van de Buitenhofvleugel.

- De behouden in aanleg zeventiende-eeuwse bouwmassa is gaaf behouden en heeft een hoge monumentwaarde.
- De gaaf behouden bouwmassa van de traptoren uit 1880 heeft een hoge monumentwaarde.
- De hoofdvorm van het dak met parallel een grote en een kleine kap met daarin op regelmatige afstanden schoorstenen is zeer kenmerkend voor het beeld van deze Buitenhofvleugel en heeft een hoge monumentwaarde.

Gevels en afwerking exterieur

De gevels zijn in baksteen uitgevoerd. In de kelder en op begane grond niveau zijn restanten van de oudere veertiende-eeuwse bebouwing herkenbaar. Het bij de restauratie van 1879-1883 hergebruikte, groot formaat baksteen in de westgevel wijst hierop. Twee ontlastingsbogen in het zuidelijk deel van de westgevel duiden op voorheen aanwezige kelderlichten van de rond 1860 dichtgegooide kelder. De westgevel werd met een steens dikke klamp afgewerkt. Het metselwerk van de oostgevel is ook restauratiewerk (1879-1883), inclusief de toen vernieuwde gewelven van de galerij op de begane grond. De vensters aan de Buitenhofzijde zijn bij de restauratie in 1880 voorzien van schuiframen in achttiende-eeuwse vorm. Die aan de Binnenhofzijde hebben in overeenstemming met de vensters in de Hofvijervleugel kruiskozijnen in zeventiende-eeuwse vorm gekregen.

- De bakstenen westgevel uit de bouwtijd met een bakstenen klamp waarin een groot formaat veertiende-eeuwse baksteen is opgenomen heeft mede vanwege het materiaalgebruik en zorgvuldige detaillering van de klampmuur een hoge monumentwaarde.
- De replica van de Stadhouderspoort heeft vanwege het materiaalgebruik en zorgvuldige detaillering een hoge monumentwaarde.
- Het metselwerk van de oostgevel is restauratiewerk dat gelet op het materiaal gebruik en zorgvuldige detaillering een hoge monumentwaarde heeft.

- Het metselwerk van de gevels van het trappenhuis aan de zuidzijde dateert uit 1880 en betreft geen reconstructie maar passende nieuwbouw. Het metselwerk heeft als voorbeeld van een toenmalig geldende restauratieopvatting een hoge monumentwaarde.
- De indeling van de gevels met dertien vensterassen is oorspronkelijk en heeft daarom een hoge monumentwaarde.
- De vensters met houten schuiframen of kruiskozijnen hebben een positieve monumentwaarde als voorbeeld van de circa 1880 geldende restauratievisie.
- De karakteristieke dakindeling met een zakgoot met Keulse goten en op regelmatige afstand gemetselde rookkanalen en dakkapellen is oorspronkelijk. De indeling heeft een hoge monumentwaarde.
- De dakbedekking van leien in maasdekking is conform bestaand en heeft een hoge monumentwaarde.

Constructie

De constructie bestaande uit dragende muren en houten balklagen dateert in aanleg uit de zeventiende eeuw. De schoorstenen zijn vernieuwd evenals de eindgevel aan de zuidzijde. De balklaag van de zoldervloer is grotendeels vernieuwd. De gehele houten kapconstructie dateert eveneens uit 1879-1883. De indeling van de verschillende verdiepingen (begane grond, eerste en tweede verdieping *én* de zolder) is grotendeels identiek. Deze wordt bepaald door de constructie, en in het bijzonder de muren waartegen de rookkanalen zijn geplaatst. De muren zijn tot op de zolder terug te vinden.

- De mogelijk nog behouden gemetselde gewelven van de kelders aan de noordzijde en de houten balklaag van de kelders aan de zuidzijde dateren uit zeventiende eeuw. Ze hebben hoge monumentwaarde.
- De uit de bouwtijd behouden balklagen op de begane grond en eerste verdieping hebben een hoge monumentwaarde.
- De bij de restauratie vernieuwde balklagen hebben een positieve monumentwaarde.
- De gemetselde muren waartegen veelal rookkanalen zijn geplaatst dateren grotendeels nog uit de bouwtijd en hebben een constructieve functie en zijn bepalend voor de indeling in deze vleugel. Zij hebben daarom een hoge monumentwaarde.
- Het gedeelte van de muren op de zolder is vernieuwd bij de restauratie circa 1880 maar vormt een wezenlijk onderdeel van de constructie en heeft daarom een hoge monumentwaarde.
- De houten kapconstructie is volledig vernieuwd in 1880. De grote zolder wordt geleed door houten spanten (zes stuks) of door een gemetselde muur (zes stuks). In de muren bevinden zich zowel aan de west- als oostzijde boogvormige doorgangen in een looppad aan beide zijden van de zolder. De kapconstructie van de kleine zolder bestaat uit twaalf houten spanten. De kapconstructie heeft als gaaf behouden voorbeeld van een typisch laatnegentiende-eeuwse kapconstructie een hoge monumentwaarde.
- De houten balklagen van de traptoren uit 1880 dateren uit de bouwtijd en hebben een hoge monumentwaarde.

Indeling en afwerking

De indeling op de eerste en tweede verdieping met een reeks vertrekken aan de westzijde en gangen aan de oostzijde waarmee zij worden ontsloten, is in aanleg zeventiende-eeuws. De enfilade waarmee de vertrekken onderling met elkaar in verbinding staan (of hebben gestaan) is een achttiende-eeuwse modernisering. Een aantal vertrekken heeft een achttiende-eeuwse afwerking behouden. Andere zijn in 1880 geheel of gedeeltelijk gerenoveerd. Op de begane grond ligt geen gang, maar een overdekte galerij. Deze geeft geen toegang tot de vertrekken aan de westzijde. Een in 1955 aangelegde gang op de tweede verdieping en indeling van de gangen aan de Binnenhofzijde zijn bij een recente renovatie weer ongedaan gemaakt. Een aantal vertrekken heeft gelijktijdig een herinrichting ondergaan.

- De gemetselde keldertrap met hardstenen opdektreden [REDACTED] heeft als overblijfsel van de oorspronkelijke kelders een hoge monumentwaarde.
- De indeling met een reeks vertrekken aan de westzijde en gangen of een galerij aan de oostzijde is oorspronkelijk. Deze indeling heeft een hoge monumentwaarde.
- De achttiende-eeuwse enfilade waarmee de vertrekken met elkaar in verbinding staan (of hebben gestaan) heeft een hoge monumentwaarde.
- Het interieur van [REDACTED] de 'Blanke kamer', bestaande uit dubbele paneeldeuren (enfilade), lambrisering en een wandbetimmering boven lambrisering en houten cassetteplafond uit 1879 en een zwartmarmeren schoorsteenmantel met boezembetimmering en inzethaard heeft een hoge monumentwaarde. Overigens was de kleur van het hout in de achttiende eeuw lichter, vandaar de naam 'Blanke kamer'.
- De overige vertrekken op de tweede verdieping hebben drievaks balkenplafonds met omtimmerde balken. In [REDACTED] bevindt zich een negentiende-eeuwse zwart marmeren schoorsteenmantel. Deze afwerking heeft een positieve monumentwaarde.
- Het vertrek [REDACTED] op de eerste verdieping heeft als enige op deze verdieping het originele achttiende-eeuwse stucwerkplafond en stookplaats behouden. Deze afwerking heeft een hoge monumentwaarde.
- De afwerking van de mogelijk nog zeventiende-eeuwse balken van de overige plafonds op de eerste verdieping dateert uit circa 1880 en heeft een positieve monumentwaarde.
- De recent gerenoveerde afwerking van het interieur van de gang op de eerste verdieping dateert in aanleg uit 1879-1883. Deze afwerking heeft een positieve monumentwaarde. De afwerking van het interieur van de gang op de tweede verdieping is niet oorspronkelijk maar recent hersteld naar voorbeeld van de negentiende-eeuwse situatie.
- De inrichting en afwerking van de voormalige Volle Raadzaal [REDACTED] uit 1922 is een totaalconcept in expressionistische stijl, bestaande uit parketvloer, betimmeringen, kasten, deuren, haardpartijen aan beide zijden van de zaal, prullenbakken en klok, dat gaaf is behouden. De afwerking heeft als geheel een hoge monumentwaarde.
- De glazen scheidingswanden zijn een recente toevoeging en hebben een indifferente monumentwaarde.

- De bijbehorende garderobe met inrichting en afwerking uit 1922 en voormalige telefooncel, is nagenoeg gaaf behouden - zij het dat in 1955 een liftschacht is ingebouwd. De behouden inrichting uit 1922 heeft een hoge monumentwaarde,
- De inrichting en afwerking van de bodekamer is minder gaaf behouden en minder bijzonder en heeft een positieve monumentwaarde.
- De inrichting (houten trap) en afwerking van het trappenhuis dateert uit 1880 en heeft een hoge monumentwaarde als voorbeeld van een voor de bouwtijd kenmerkende afwerking.

Cluster 3

Oostelijke helft van de Hofvijvervleugel

Bouwmassa

De bouwmassa van de oostelijke helft van de Hofvijvervleugel, in aanleg samengesteld uit meerdere bouwdelen die in de loop der tijd zijn samengevoegd of uitgebreid, bestaat uit een kelder en drie bouwlagen onder twee schilddaken en een zadeldak met draadglas.

- De historisch gegroeide bouwmassa waarbij de verschillende onderdelen herkenbaar zijn gebleven heeft een hoge monumentwaarde.

Gevels en afwerking exterieur

De bakstenen gevels van de oostelijke helft zijn gerestaureerd in 1879-1883. De gevelindeling gaat terug op een oudere situatie. De vensters hebben schuiframen aan de noordzijde en ramen met houten kruiskozijnen (gangen) aan de zuidzijde. De ramen zijn vernieuwd bij de restauratie.

- Het gerestaureerde metselwerk van de gevels heeft vanwege het materiaalgebruik en zorgvuldige detaillering een hoge monumentwaarde.
- De indeling gebaseerd op de inwendige verbouwing tijdens de restauratie heeft een hoge monumentwaarde.
- De vernieuwde ramen, veelal een reconstructie van voorgangers, hebben een positieve monumentwaarde.
- De dakbedekking bestaande uit leien in maasdekking heeft, hoewel recent vernieuwd, vanwege zijn statige architectonische uitstraling een hoge monumentwaarde.

Constructie

De constructie bestaat uit dragende muren met gemetselde kruisgewelven in de kelders, en houten balklagen op de daarboven gelegen verdiepingen. De constructie is vermoedelijk op enkele muren na, geheel vernieuwd. Een deel van de balklaag op de begane grond (eerste verdiepingvloer) is na ingrijpende verbouwingen deels in 1880 en deels in 1913 vervangen door gemetselde troggewelven op ijzeren liggers. De verschillende kapconstructies zijn alle in hout uitgevoerd. Zij zijn voor zover kon worden achterhaald alle vernieuwd bij de restauratie in 1879-1883.

- Muren of balklagen die nog oorspronkelijk zijn hebben een hoge monumentwaarde.
- De in 1913 vernieuwde constructie heeft een hoge monumentwaarde.

- De houten kapconstructies (voor zover deze bekeken konden worden) zijn eenvoudig van uitvoering, maar kenmerkend voor de bouwperiode (circa 1800 dan wel 1913) en hebben als uiting van de toenmalige restauratievisie een hoge monumentwaarde.

Indeling en afwerking

De indeling in de kelder/souterrain gaat gedeeltelijk terug op de zeventiende-eeuwse situatie. De afwerking bestaande uit pleisterwerk voor de wanden en gewelven en kliners op de vloer is in zijn huidige vorm vernieuwd, maar op basis van het bestaande.

- De oorspronkelijke indeling heeft een hoge monumentwaarde.
- De moderne scheidingswanden hebben een indifferente monumentwaarde.
- De afwerking, hoewel vernieuwd, is in zijn eenvoudige afwerkingsvorm gebruikelijk voor een kelder en heeft een positieve monumentwaarde.

De indeling op de begane grond is in het zuidelijk deel van 1913, in het noordelijke deel aan de zijde van de Hofvijver gaat de indeling in aanleg terug op een mogelijk oudere situatie. Op de verdieping en zolder dateert de indeling uit 1880. De indeling van het zuidelijk deel wordt op de eerste en tweede verdieping bepaald door de hall [REDACTED] uit 1913, overkapt door een glazen koepel (met vide op de tweede verdieping omgeven door een gang).

- De indeling van de begane grond heeft een positieve monumentwaarde.
- De indeling van de hall met schouw en op de tweede verdieping een omgaande gang rond de vide is karakteristiek en heeft een hoge monumentwaarde.
- De vloerafwerking van de entreehal op de begane grond bestaande uit marmeren plavuizen, heeft een hoge monumentwaarde.
- De afwerking van de hall op de eerste verdieping met wandbetimmering en het glazen koepelgewelf met gebrandschilderd glas is artistiek hoogwaardig vormgegeven, gaaf behouden en heeft een hoge monumentwaarde.
- De afwerking van de kamer [REDACTED] bestaande uit een houten karakteristieke wandbetimmering en stookplaats met betegelde achterwand heeft vanwege het materiaalgebruik een hoge monumentwaarde.
- De houten spiltrap in de zuidoosthoek vanaf de begane grond naar de tweede verdieping heeft als ondergeschikt onderdeel van de verbouwing in 1913 een positieve monumentwaarde.
- Van de overige vertrekken is de afwerking recent of weinig bijzonder met uitzondering van een enkele stookplaats met schoorsteenmantel (1913) en de betegeling van de toiletten uit 1913 [REDACTED]. Deze elementen en afwerking hebben een hoge monumentwaarde.

Mary Stuart kabinet, galerij en gangen (Marydeel)

Bouwmassa

De drielaags ondiepe vleugel over de volle lengte van de Hofvijvervleugel - met op de begane grond een open galerij en daarboven op twee verdiepingen een lange gang - is overkapt met een eigen zadeldak. Aan de oostzijde hiervan bevindt zich het kabinet van

Mary Stuart bestaande uit een open galerij op de begane grond en twee verdiepingen onder een omlopend schilddak.

- De oorspronkelijke bouwmassa is gaaf behouden en heeft een hoge monumentwaarde.

Gevels en afwerking exterieur

De bakstenen gevels van de uitbouw met het kabinet van Mary Stuart zijn gerestaureerd in 1879-1883. De gevelindeling aan de gaat terug op oorspronkelijke zeventiende-eeuwse situatie. De entreepartij in de galerij naar het westelijk deel van de Hofvijvervleugel is oorspronkelijk. De twee ingangen in het oostelijk deel zijn een latere toevoeging. De ramen met houten kruiskozijnen zijn vernieuwd bij de restauratie in 1879-1883. De galerij is bij deze restauratie ingrijpend gerestaureerd of mogelijk in oude vormen herbouwd.

- Het gerestaureerde metselwerk van de gevels heeft vanwege het materiaalgebruik en zorgvuldige detaillering een hoge monumentwaarde.
- Het zorgvuldig uitgevoerde metselwerk van de gewelven in gele baksteen heeft een hoge monumentwaarde.
- Het gebruikte natuursteen is mogelijk deels oorspronkelijk en beeldbepalend. Het heeft daarom een hoge monumentwaarde.
- De oorspronkelijke indeling van de gevels heeft een hoge monumentwaarde.
- De entreepartij naar de het westelijk deel van de Hofvijvervleugel naar de Statenzaal is zeventiende-eeuws en heeft een hoge monumentwaarde.
- De vernieuwde ramen met houten kruiskozijnen, een reconstructie van zeventiende-eeuwse ramen hebben een positieve monumentwaarde.

Constructie

De constructie van de uitbouw met het kabinet van Mary Stuart bestaat uit bakstenen gevels met houten balklagen. Ook het zeventiende-eeuwse (beschilderde) gewelf van het vertrek op de eerste verdieping is in hout uitgevoerd. De bovenliggende kapconstructie is eveneens van hout (of dit nog de oorspronkelijke kapconstructie is kon niet worden vastgesteld).

- De houten balklagen van de oorspronkelijke constructie hebben een hoge monumentwaarde.
- Het zeventiende-eeuwse houten gewelf is gaaf behouden en heeft een hoge monumentwaarde.
- De houten kapconstructie heeft voorsnog een hoge monumentwaarde.

Indeling en afwerking

De indeling van de gangen is deels oorspronkelijk. Inbouwen op de tweede verdieping zijn bij de recente renovatie (2012) van het kabinet van Mary Stuart [REDACTED] verwijderd en de oorspronkelijke toegang is hersteld. De afwerking van beide gangen is eveneens hersteld. Op de begane grond is de zeventiende-eeuwse verbinding naar het vertrek in de uitbouw verbroken door de inbouw van toiletten (1913). De beide vertrekken in de uitbouw zijn één grote ruimte. Het kabinet van Mary Stuart heeft het zeventiende-eeuwse beschilderde gewelf behouden. De wandtapijten, thans in het

Rijksmuseum in Amsterdam, zijn vervangen door replica's (geprinte doeken).

- De oorspronkelijke indeling van de vertrekken heeft een hoge monumentwaarde
- Het beschilderde houten gewelf in het kabinet van Mary Stuart is behouden in situ en is van een hoge kunsthistorische kwaliteit en heeft een hoge monumentwaarde.
- De oorspronkelijke wandtapijten zijn vervangen door replica's (geprinte doeken) deze hebben als zodanig geen monumentale waarde.
- De herstelde oorspronkelijke indeling van de gangen heeft een positieve monumentwaarde.
- De herstelde afwerking (1880) van de gangen (lambriseringen en plafonds) op beide verdiepingen heeft een positieve monumentwaarde.
- De afwerking van het kabinet [REDACTED] op de eerste verdieping (thans kantoor) is recent en heeft een indifferente monumentwaarde.

Cluster 4

Staten van Hollanddeel

Bouwmassa

De bouwmassa van het bouwdeel (westelijk deel van de Hofvijvervleugel) op rechthoekig grondplan dateert van 1655 en bestaat uit een kelder, begane grond en twee verdiepingen, waarbij de Statenzaal een hoogte van twee verdiepingen beslaat, onder een omlopend schilddak met twee zakgoten.

- De zeventiende-eeuwse bouwmassa is gaaf behouden en heeft een hoge monumentwaarde.

Gevels en afwerking exterieur

De bakstenen gevels dateren deels uit de late middeleeuwen (zuid-, west- en oostzijde) en uit 1655 (noordzijde). De oudste muren zijn door afwerkingslagen aan het zicht onttrokken. De aanwezige doorgangen naar aangrenzende bouwdelen dateren uit de zeventiende eeuw. De noordgevel is in 1879-1883 gerestaureerd. De oorspronkelijke gevelindeling hiervan is behouden. De vensters met houten schuiframen zijn circa 1880 vernieuwd. Gevelbeëindiging rondom in de vorm van een classicistische natuurstenen tand- of bloklijst. Het schilddak is gedekt met leien in maasdekking.

- De oorspronkelijke gevels uit de late middeleeuwen (zuid-, west- en oostzijde), thans binnenmuren, zijn grotendeels gaaf behouden en hebben een hoge monumentwaarde.
- De aanwezige doorgangen uit de zeventiende eeuw hebben eveneens een hoge monumentwaarde.
- In verband met wijzigend gebruik zijn er in de loop van de tijd nieuwe, soms ingrijpende verbindingen en doorgangen gemaakt. Deze hebben een indifferente monumentwaarde.
- De ingang aan de Binnenhofzijde uit 1655 binnen de open galerij heeft een hoge monumentwaarde.
- De gerestaureerde zeventiende-eeuwse bakstenen noordgevel heeft een hoge monumentwaarde.

- De rondom aanwezige natuurstenen tandlijst als beëindiging van de gevels uit de zeventiende eeuw heeft een hoge monumentwaarde.
- De behouden oorspronkelijke gevelindeling van de noordgevel heeft een hoge monumentwaarde.
- De vernieuwde schuiframen hebben een positieve monumentwaarde.
- De dakbedekking van leien in maasdekking heeft als historische dakbedekking een hoge monumentwaarde.

Constructie

De constructie van het bouwdeel bestaat uit gemetselde muren met gemetselde kruisgewelven in de kelder en houten balklagen op de bovenliggende verdiepingen. De uitzonderlijk zwaar uitgevoerde kapconstructie boven de Statenzaal c.a. is in hout uitgevoerd. De constructie dateert uit 1652-1655 waarbij ouder muurwerk is geïntegreerd.

- De oorspronkelijke zeventiende-eeuwse draagconstructie heeft een hoge monumentwaarde.
- De zwaar uitgevoerde zeventiende-eeuwse houten kapconstructie waarbij twee type spanten zijn toegepast heeft een hoge monumentwaarde.
- De bij de restauratie in de periode 1879-1883 aangebrachte zware ijzeren ankers waarmee de kap werd versterkt hebben als restauratieve ingreep om constructieve redenen hoge monumentwaarde.
- De afvoer van hemelwater door middel van zakgoten en Keulse goten is uit de bouwtijd en heeft een hoge monumentwaarde.

Indeling en afwerking

De indeling van het bouwdeel dateert uit de zeventiende eeuw waarbij bestaande bebouwing, die in het bouwdeel is geïntegreerd, leidend is geweest met name in de kelder en de eerste verdieping. Het bouwdeel bevat op de begane de zaal van de Gecommitteerden (nu Noenzaal), de Statenzaal op de eerste en tweede verdieping, de antichambre (nu koffiekamer) en het pronktrappenhuis naar de Statenzaal, evenals een zeventiende-eeuwse trap naar de zolder. Op de tweede verdieping is bevindt zich aan de noordoostzijde een in meerdere vertrekken verdeelde bergruimte. De indeling op de begane grond is gedeeltelijk gewijzigd bij een recente verbouwing waarbij de gang naar de zaal van de Gecommitteerden is weggebroken en moderne glazen puien zijn geplaatst. Ook in de kelder zijn glazen wanden geplaatst ten behoeve van een herindelings van een aantal ruimten.

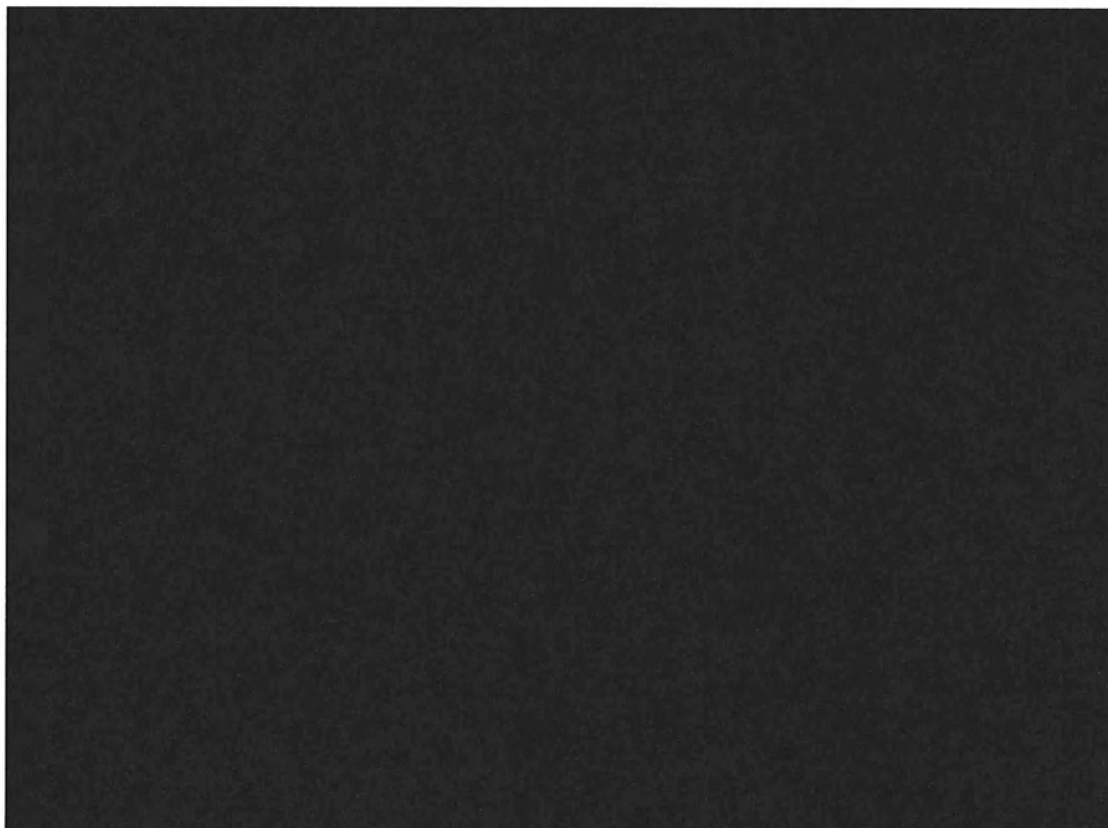
- De zeventiende-eeuwse indeling in algemene zin is grotendeels gaaf behouden en heeft een hoge monumentwaarde.
- De negentiende-eeuwse indeling van de bergruimte aan de noordoostzijde door middel van houten wanden heeft een indifferente monumentwaarde.
- De indeling in de kelder en op de begane grond heeft de historische indeling deels aangetast (wegbreken van een muur) en is deels een moderne toevoeging, met een indifferente monumentwaarde.

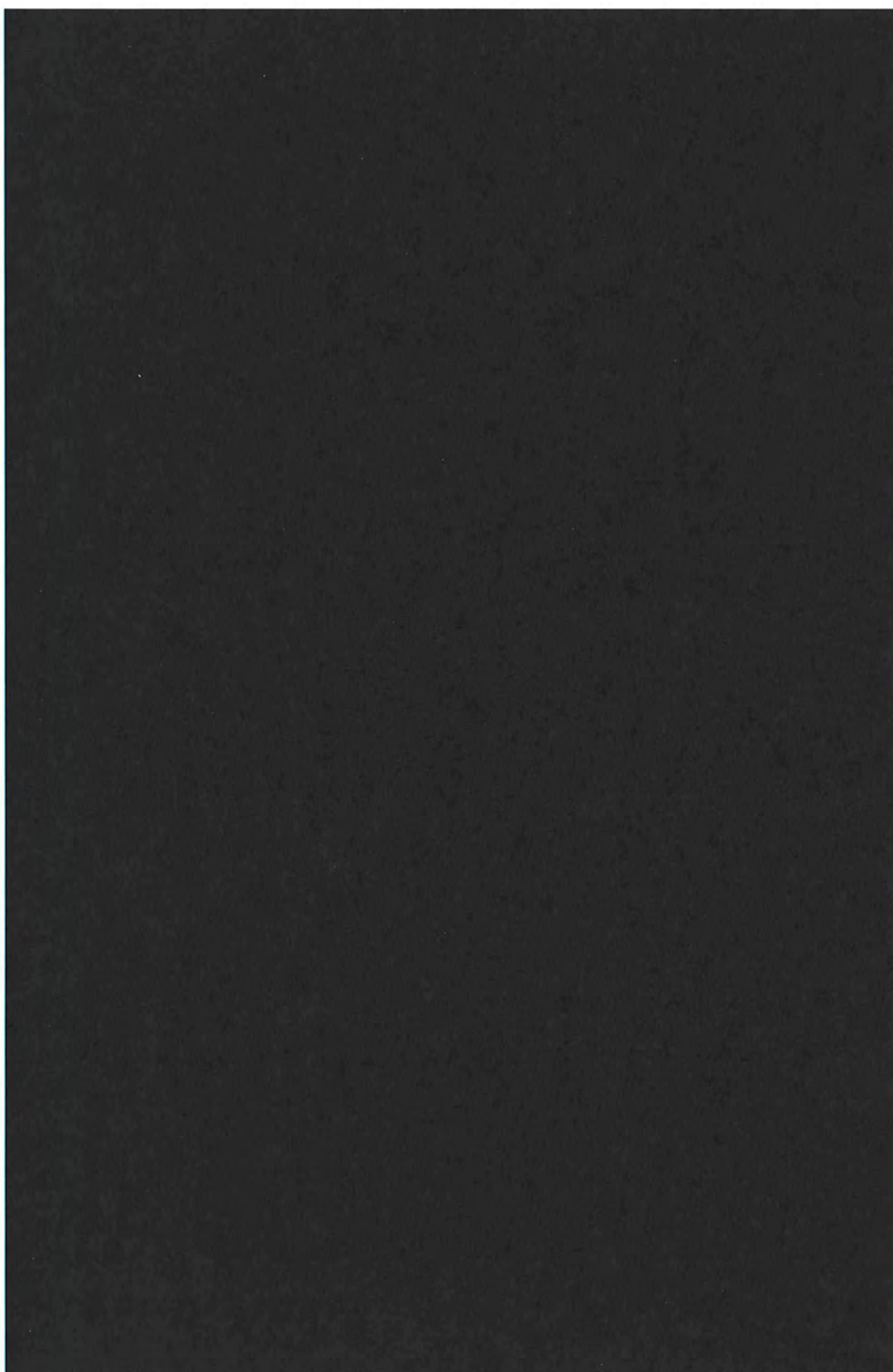
De afwerking van de verschillende vertrekken, zoals de Noenzaal, de Statenzaal, en het pronktrappenhuis is grotendeels uit de zeventiende eeuw en deels in de negentiende

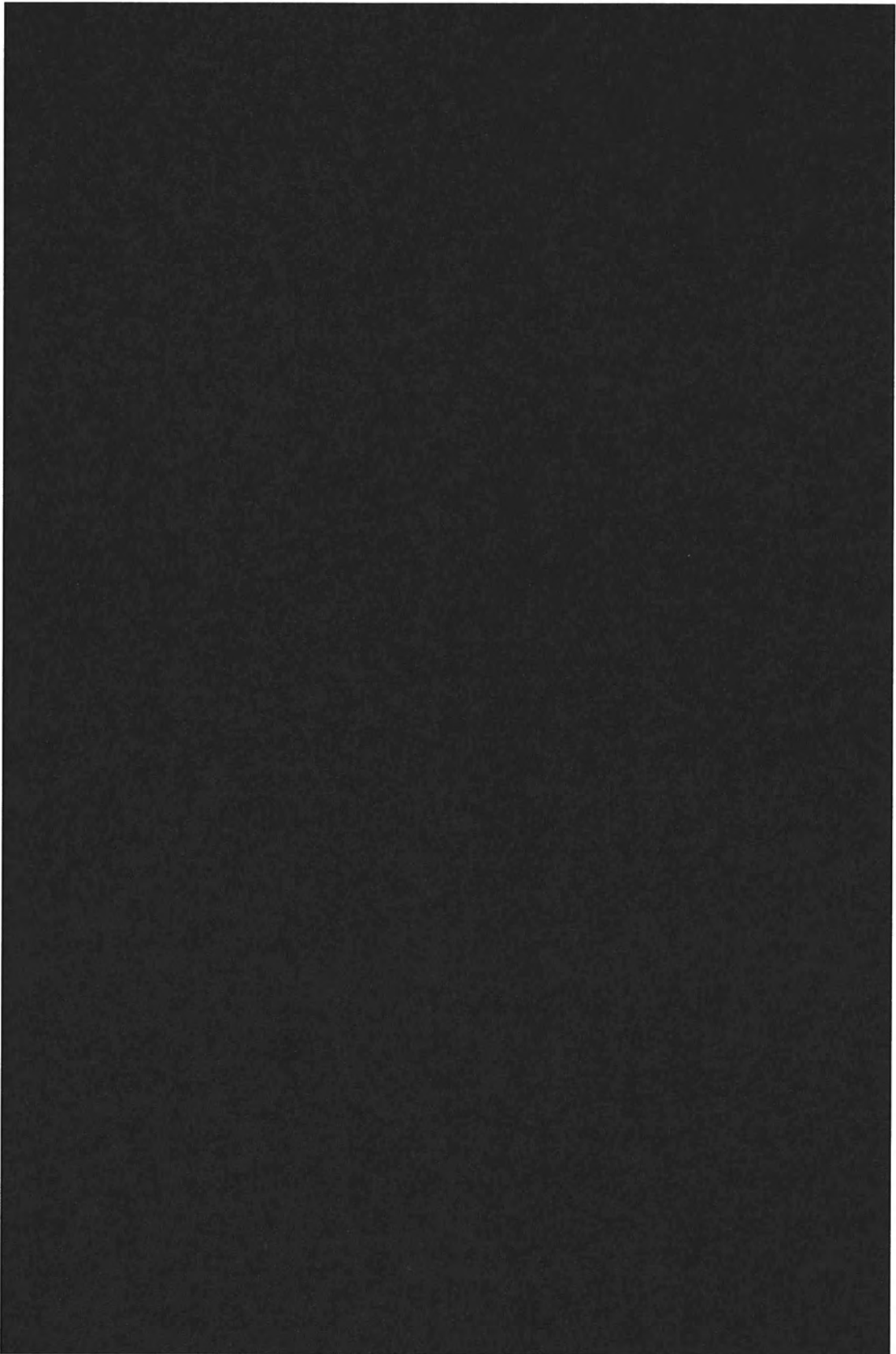
eeuw aangepast. De inrichting en afwerking van de huidige koffiekamer [REDACTED] dateert uit 1935, de huidige wandbespanning in dit vertrek is uit 1999. De wanden en gewelven in de kelder zijn recent opnieuw gepleisterd. De vloeren zijn van beton (vernieuwd) en in de gangen (verkeersruimten) belegd met natuurstenen plavuizen. Recent heeft ook renovatie/herinrichting van de entreehal met balie, en aangrenzende garderobe, en de Noenzaal plaatsgevonden.

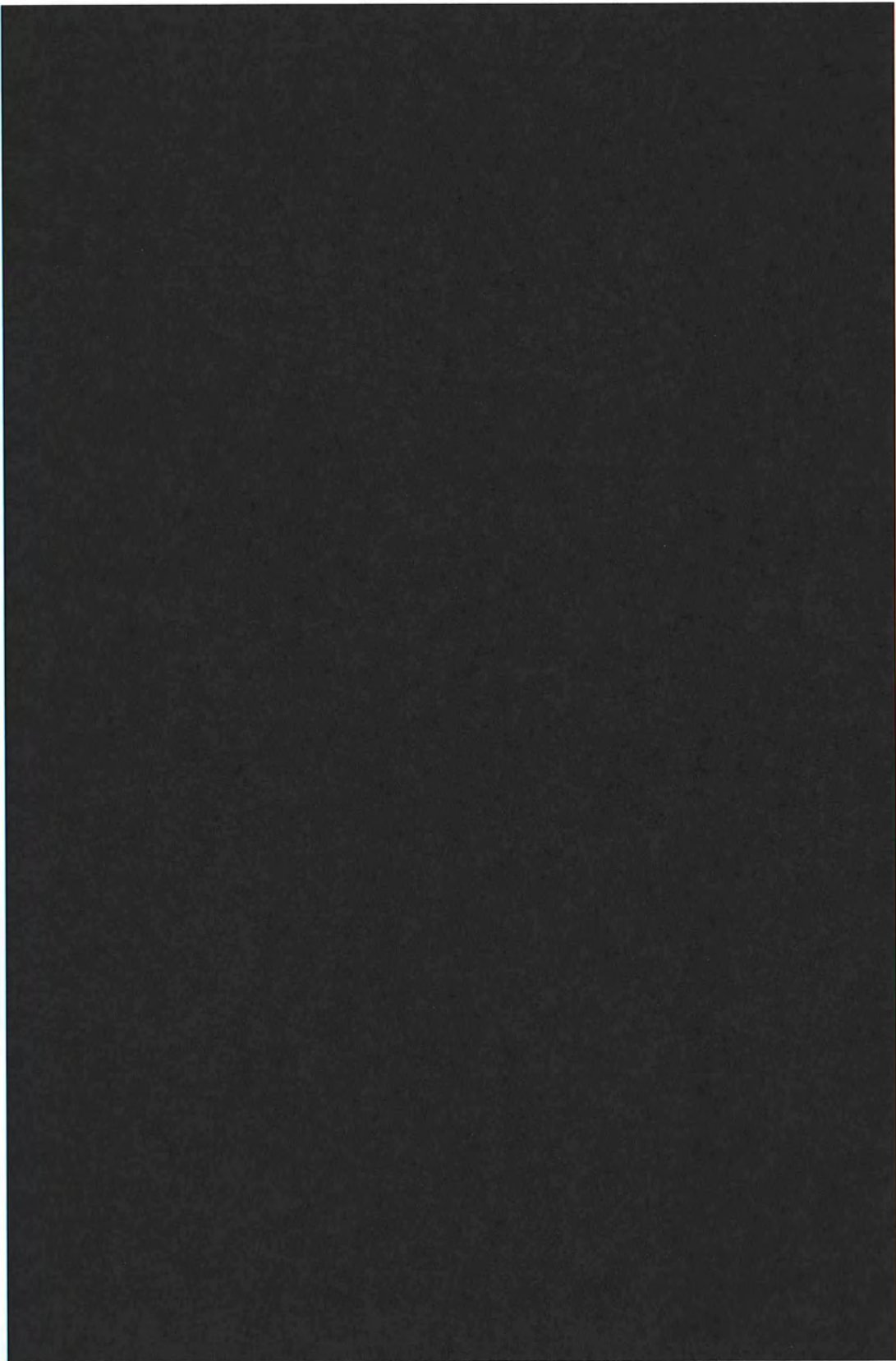
- De nieuwe/moderne scheidingswanden in de kelder hebben een indifferente monumentwaarde.
- De afwerking van wanden, gewelven en vloer (gang), hoewel vernieuwd, is gangbaar voor een kelder en heeft een positieve monumentwaarde.
- De zeventiende-eeuwse afwerking van de Noenzaal, voorheen de zaal van de Gecommitteerden, bestaande uit een houten negenvaks beschilderd cassettenplafond, ondersteund door vier beschilderde zandstenen kolommen met restant van een houten balustrade, en een houten mogelijk pas bij de restauratie ca. 1880 geplaatste houten schoorsteenmantel, hebben een hoge monumentwaarde.
- De houten vloer is bij renovatie in 2004 (lariks in plaats van grenen) teruggebracht met in patroon weerspiegeling cassettenplafond, is recent maar heeft vanwege het materiaalgebruik en detaillering een positieve monumentwaarde.
- Een waardevol element op de begane grond is de zeventiende-eeuwse schoorsteenmantel uitgevoerd in hout en marmer met gietijzeren haard in de entreehal [REDACTED] [REDACTED]
- Een hoge monumentwaarde heeft het pronktrappenhuis naar de Statenzaal op de eerste verdieping met vanaf de begane grond een eikenhouten bordestrap, trapleuningen met snijwerk ornamenten en deuromlijstingen uit 1655.
- Een hoge monumentwaarde heeft de afwerking van de Statenzaal in casco gereedgekomen in 1655. De afwerking bestaat uit een plafond van de vergaderzaal, verdeeld door vier kruisende balken in negen vlakken en is in 1664-1665 voorzien van een rijke beschildering. De door Pieter Roman naar ontwerp van Pieter Post uitgevoerde monumentale schouwen (1655) aan de korte zijden zijn in 1664 voorzien van schoorsteenstukken.
- Een hoge monumentwaarde hebben de beide galerijen voor toeschouwers die in 1881 zijn vernieuwd in de vorm van geklonken welijzeren vollewandliggers aan beide zijden over de gehele breedte van de zaal.
- De afwerking van de koffiekamer, voorheen antichambre, dateert uit 1935 inclusief de wandbespanning uit 1999 en heeft een positieve monumentwaarde.

Waardestellingsrepresentatietekeningen

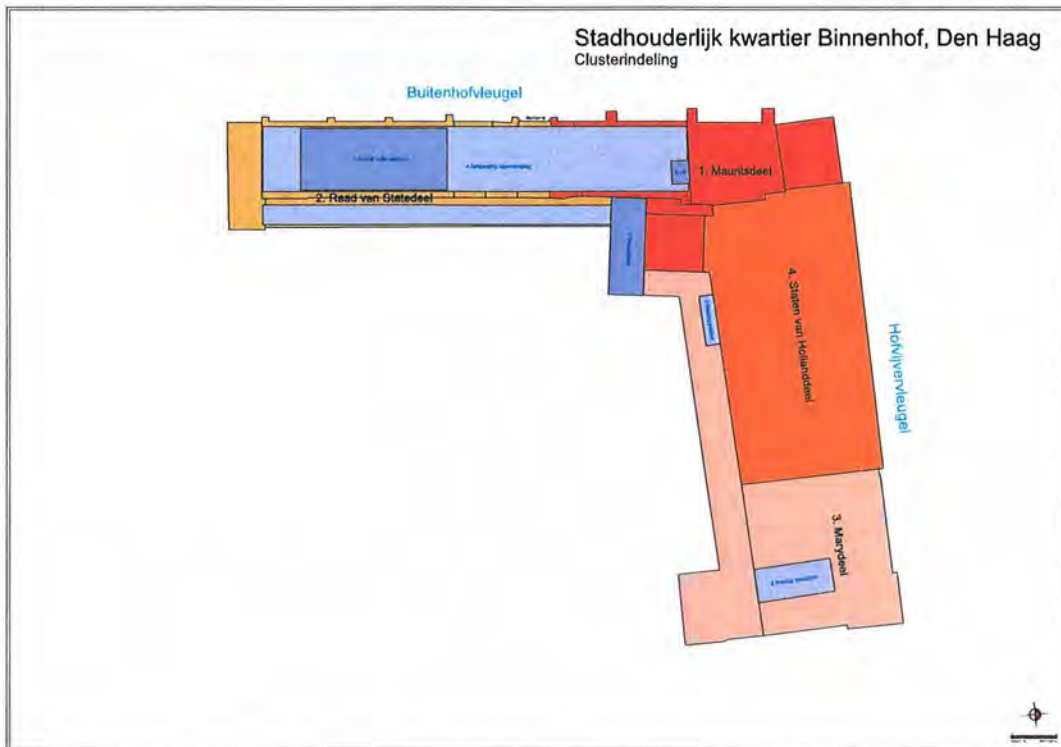

HOTSPOTS

348 Overzichtstekening met de 4 clusters en de 6 hotspots (paars).

Ruim vijftig jaar nadat - na een periode van restauratie - de nieuwe plenaire zaal van de Tweede Kamer in gebruik kwam in 1992, blijkt het Binnenhof opnieuw aan een grote verbouwing toe. In 2012 werd daartoe een *Masterplan Binnenhof* (2012) opgesteld dat geleid heeft tot een *Objectvisie Binnenhof* (2015).⁶⁷ In deze objectvisie zijn karakter en waarde van de diverse bouwdelen aangeduid, evenals algemene uitgangspunten voor een verdere ontwikkeling waarbij identiteit en samenhang een wezenlijk onderdeel worden gevonden. Daarin wordt de architectonische compositie van belang geacht evenals de sequenties van ruimten: ‘constellaties van aanpalende ruimten en routes die men aflegt om te komen en te gaan. De ruimtelijke kwaliteit hangt zowel samen met de kwaliteit van ruimten, met het onderscheid, als met de verbondenheid en verwevenheid ervan. In die zin moet zowel onderscheid als verwevenheid het uitgangspunt van nieuwe ingrepen vormen’.⁶⁸ Ook een flexibel gebruik van de ruimten wordt voorgestaan, waarbij de aard van de ensembles leidend moet zijn. Deze uitgangspunten in dit document worden gevolgd door aanbevelingen per bouwdeel.

Specifiek voor de Hofvijvervleugel geldt de aanbeveling om de restauratie van het

⁶⁷ Van Roosmalen e.a. 2015.

⁶⁸ Van Roosmalen e.a. 2015. 149.

appartement van Mary Stuart te vervolmaken en liefst te voorzien van de originele wandtapijten uit het depot van het Rijksmuseum en om de Noenzaal met meer allure aan te kleden. Ook het opnieuw aanbrengen van het in 1879 verwijderde plafond van Mary II Stuart uit 1678 in de Buitenhofvleugel wordt als aanbeveling meegegeven. Dat zou dan wel resulteren in het omhoog brengen van een deel van de zoldervloer en daarmee afdoen aan de bruikbaarheid van die zolder. Aanbevolen wordt ook om het trappenhuis van Peters te gebruiken als integrale ontsluiting van de Buitenhofvleugel met een nieuwe lift en ontsluiting van de zolder en van de dichtgegooide kelders daar, evenals het herstel van de aangrenzende Volle Raadzaal. Tevens is er aandacht voor de ontsluiting van de Eerste Kamer met een betere toegang voor senatoren en ambtenaren.

Een betere routing voor de senatoren en ambtenaren is gewenst, maar ook niet evident omdat de Stadhoudersstrap (trap van De Swart) een gescheiden routing nogal beperkt. Ook de verticale routing lijkt niet meer te kunnen volstaan met de nu bestaande lift.

Deze aanbevelingen vormden het uitgangspunt voor de geselecteerde ontwerpers om hun kijk op het gebouw gestalte te geven. Als één van de conclusies werd meegegeven: 'Elke ingreep is maatwerk. Voorliggende objectvisie biedt slechts startpunten voor het ontwerp. Nieuwe ontwerpopgaven vragen om diepgaander bouwhistorisch onderzoek, voordat het ontwerpconcept verder wordt uitgewerkt'.⁶⁹ Dat was één van de redenen van dit onderzoek. Uit de uitgangspunten en het voorlopig ontwerp is een aantal specifieke punten van belang naar voren gekomen ('hotspots') die in bouwhistorisch opzicht nader in beeld worden gebracht en in een cultuurhistorisch kader worden geplaatst. Het gaat daarbij om de volgende zes specifieke punten waar nader is gekeken naar de huidige situatie in relatie tot een mogelijke nieuwe situatie.

1. Herstel Volle Raadzaal en souterrain
2. Entree - Routing senatoren, ambtenaren en bezoek Eerste Kamer
3. Entree - Routing publiek
4. Aanpassing kapverdieping vleugel Buitenhofzijde
5. Trappenhuis in hoekrisaliet
6. Lift naast de Mauritsstoren

In het algemeen kan gesteld worden dat er in het verleden al het nodige bouwhistorisch onderzoek is verricht. Daarvan is hier met vrucht gebruik gemaakt. Zowel toen als nu trad daarbij naar voren dat onderzoek slechts met de nodige beperkingen plaats kon vinden. De belangrijkste beperking is dat het gebouw volop in gebruik is, wat de mogelijkheden tot licht destructief onderzoek sterk verminderd. Een bouwhistoricus wil graag met radarogen naar de achtergelegen bouwsporen kijken, maar afwerkklagen beperken daarop het zicht. Ook uit dit onderzoek is eens te meer gebleken dat bij verbouwingen in het verleden gebruik is gemaakt van oudere bouwfases. In de kelder en op de begane grond zou nader onderzoek tot interessante resultaten kunnen leiden. Met name de 'trapknoop' in de binnenhoek van beide vleugels zou mogelijk meer informa-

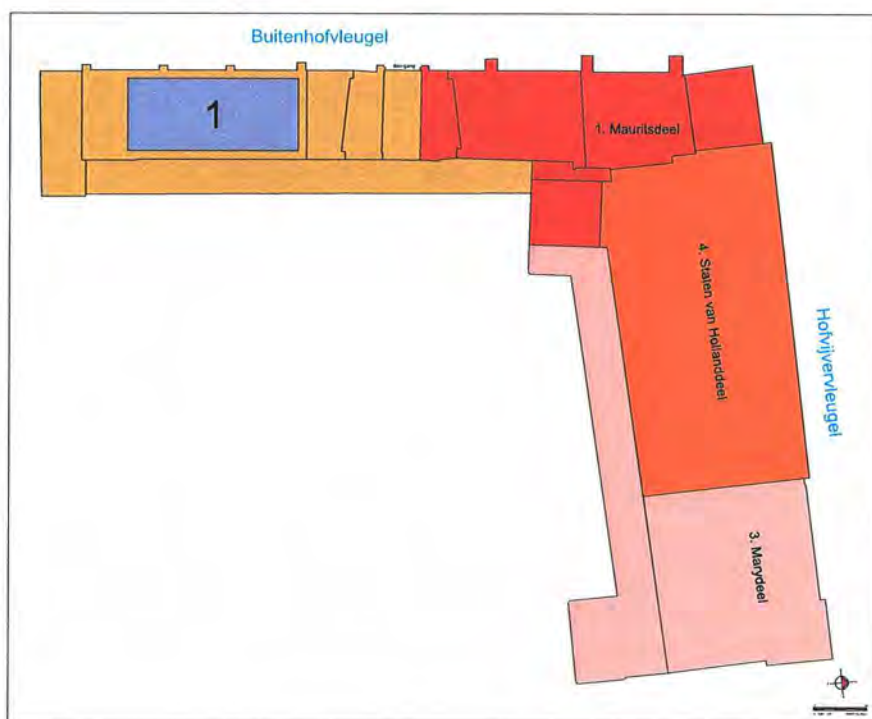
⁶⁹ Van Roosmalen e.a. 2015, 216.

tie op kunnen leveren over de situatie van vóór de ‘trap van De Swart’ en over de overgang van een spiltrap naar een grotere spiltrap, een set steektrappen en een bordestrap. Die informatie is van belang voorafgaand aan het verder denken over het onderkelderen van dit deel. In cultuurhistorisch opzicht gaat het met betrekking tot het gehele complex niet alleen over de muren en de bouwsporen, maar ook over de ruimten, de ruimtebeleving, de ruimtelijke samenhang en de ruimten ten opzichte van de omgeving als geheel.

Een andere belangrijk aspect dat hier speelt is dat een bestaand historisch gebouw vaak slechts met moeite kan voldoen aan alle huidige eisen. Niet in energetisch opzicht, maar ook niet ten opzichte van voorzieningen en routing. Het historische gebouw en zijn identiteit zou het uitgangspunt moeten zijn en blijven.

Ook de verhouding bruto-netto-tarra in historische gebouwen speelt hierbij een rol.⁷⁰ Die was in het verleden, met de noodzaak tot kapconstructies en kelders, groter dan nu. Het optimaal uitnutten van de tarra in de kapconstructie en op andere plekken heeft gevolgen voor het historische karakter en daarmee de identiteit van het historische gebouw.

1. Herstel Volle Raadzaal en souterrain

349 Overzichtsplattegrond met locatie hotspot 1.

⁷⁰ Stenvert 2018.

Op de begane grond van de Buitenhofvleugel is de Volle Raadzaal gesitueerd [REDACTED]. Deze werd in 1921-1922 ingericht als plenaire raadzaal ter plaatse van een archiefruimte die was gemaakt bij de restauratie van 1879-1883. De raadzaal naar ontwerp van Bremer en die inmiddels niet meer als zodanig gebruikt wordt, is recentelijk opgedeeld met inbouw wanden tot kantoorruimten. Aan weerszijden bevinden zich een entreerimte met telefooncellen en de inbouw van de lift en kastrimte en aan de andere zijde een bodekamer.

[REDACTED]

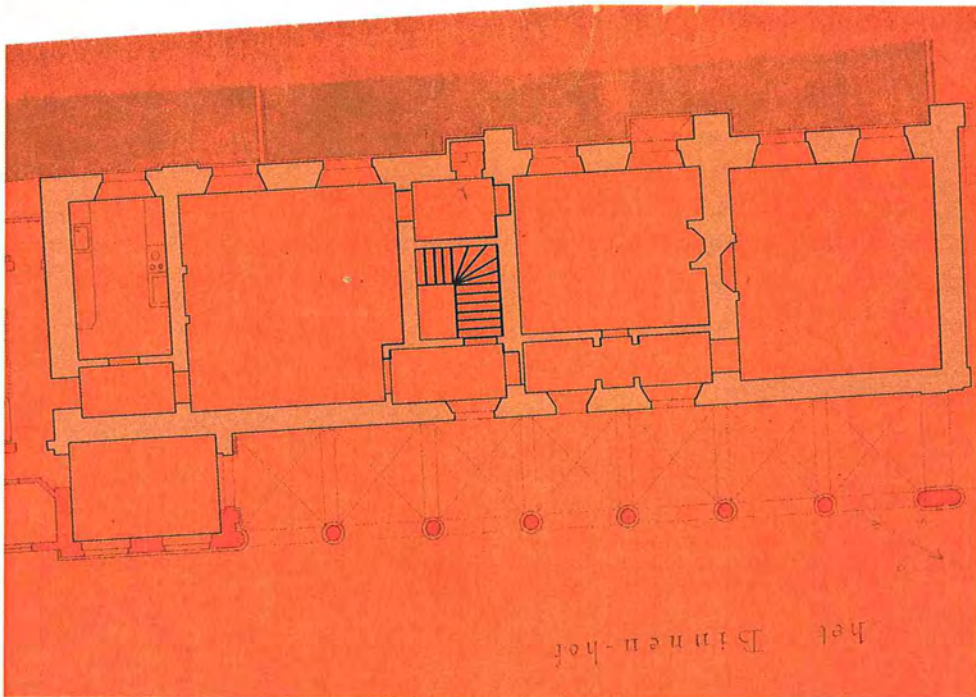
[REDACTED]

Bevindingen

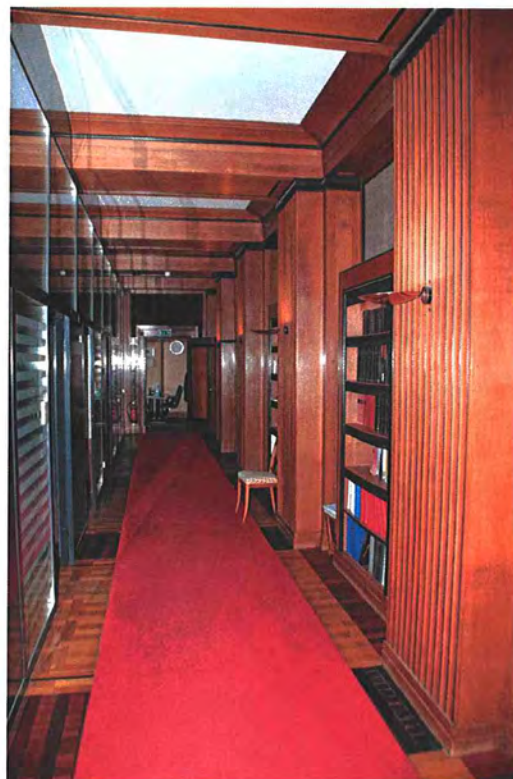
Bij onderzoek is gebleken dat de raadzaal zich bevindt in drie van de vier traveeën die in 1677-1678 zijn toegevoegd. In dat deel kwam toen de keuken ter plaatse van de entreerimte [REDACTED] en een trap naar de kelder in de huidige raadzaal. De rest van de raadzaal bevindt zich in het in 1620 aangebouwde deel. De bodekamer [REDACTED] behoort tot het deel uit circa 1590-1610. Op de opmetingstekening uit 1859 is deze situatie nog zichtbaar en zijn op kelderniveau drie vensters aanwijsbaar waarvan nu de ontlastingsbogen boven het maaiveld uitsteken. Bij de restauratie in 1879-1883 zijn de kelders om constructieve redenen dichtgegooid. De in 1921-1922 ingebouwde Volle Raadzaal is ontworpen als een ensemble in de vorm van een Gesamtkunstwerk waarbij alle onderdelen architectonisch op elkaar afgestemd zijn (tot aan de prullenbakken toe). Stijlistisch wijkt het af van het karakter van de rest van het complex, maar als speciaal ontworpen architectonisch 'bonbondoosje' heeft de zaal hoge waarde.

Observaties

Het opnieuw openen van de kelders zou onder bouwhistorische en archeologische begeleiding goed denkbaar zijn. Daarna zouden de kelders vanuit bouwhistorisch oogpunt geschikt gemaakt kunnen worden om functioneel weer bruikbaar te worden. Herstel van de Volle Raadzaal uit 1922 in zijn ontworpen glorie is in architectonische zin toe te juichen. Ontsluiting van de raadzaal vanaf de Binnenhofzijde is te overwegen. Echter de in 1879-1883 dichtgezette openingen bevinden zich ter hoogte van de raadzaal zelf en niet bij de entreerimten dan wel de bodekamer. Bij de laatste zou, in relatie tot de ingrepen in de bouwhistorische massa een toegang vanuit de onderdoorgang de voorkeur hebben boven een toegang vanuit de Binnenhofzijde. Een toegang aan de Binnenhofzijde ter plaatse van de bodekamer in combinatie met een doorgang tussen bodekamer en raadzaal aan de Buitenhofzijde is mogelijk de functioneel best mogelijke combinatie en dat noopt tot een (beperkte) ingreep in de bouwhistorische massa. In de entreerimte zou vanuit bouwhistorisch zicht een toegang tot de kelder mogelijk zijn in combinatie met handhaving van de liftfunctie daar.

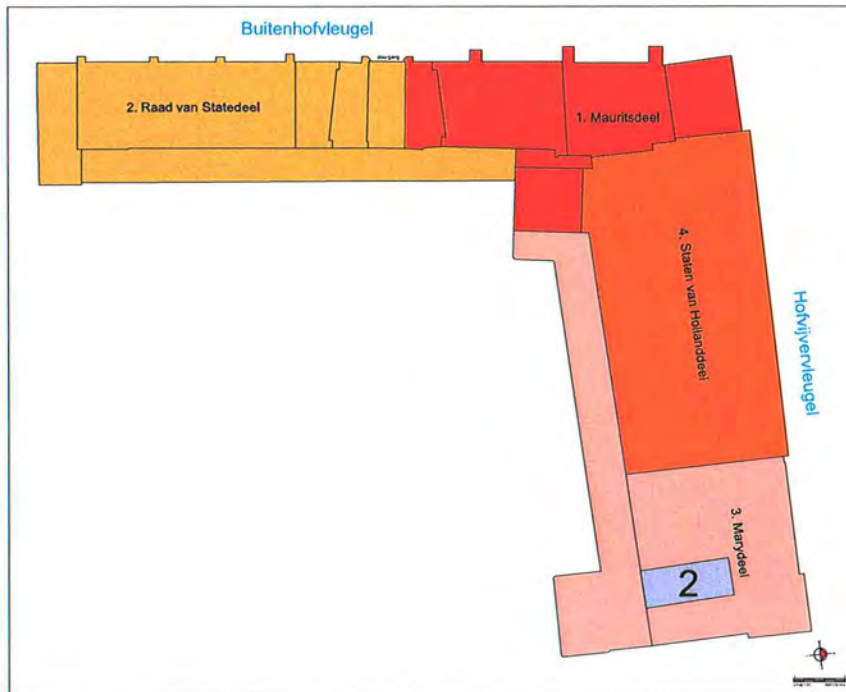

350 Deel van de tekening van de begane grond uit 1859 ter plaatse van de Volle Raadzaal met de keuken en de trap naar de kelder. (Herkomst: RCE, bewerking rs)

351 De oostelijke strook van de Volle Raadzaal

2. Entree – Routing senatoren, ambtenaren en bezoek Eerste Kamer

352 Overzichtsplattegrond met locatie hotspot 2.

De toegang tot de Eerste Kamer geschiedt via een toegang op de begane grond onder de galerij. Via de entree kan nu met behulp van een lift of langs de 'Statentrap' de vergaderzaal op de eerste verdieping bereikt worden. Bereikbaarheid en routing in het Eerste Kamercomplex voor ambtenaren en senatoren is niet optimaal zowel in horizontale als in verticale zin en voor verbetering vatbaar.

[REDACTED]

[REDACTED]

Bevindingen

In het onderzoek is gebleken dat het bouwdeel van de Staten van Holland een robuust volume is. Van het naastgelegen deel is bij de ingrijpende restauratie van 1879-1883 enkel de hoekrisaliet met het appartement van Mary Stuart en aanpalende arcade met bovengelegen galerijen bewaard gebleven. In dat deel met twee deuren op de begane grond in de hoekrisaliet werd toen een fors nieuw trappenhuis gebouwd. Dit trappenhuis werd in 1913-1915 vervangen door een meer bescheiden spiltrap met erboven tegen de vergaderzaal aan een nieuwe goed vormgegeven hall. Op de begane grond is de in 1879-1883 ingebouwde kolommenstructuur blijven staan en daartussen voorzien van (vernieuwde) gewelfde plafond. Later zijn er nog een bergruimte en toiletruimten toegevoegd.

Observaties

Het maken van een nieuwe toegang voor de senatoren, ambtenaren en publiek in het betreffende deel op de begane grond zou in principe niet leiden tot een wezenlijke aantasting van de bouwhistorische waarden indien de kolommenstructuur in dit deel gehandhaafd blijft.

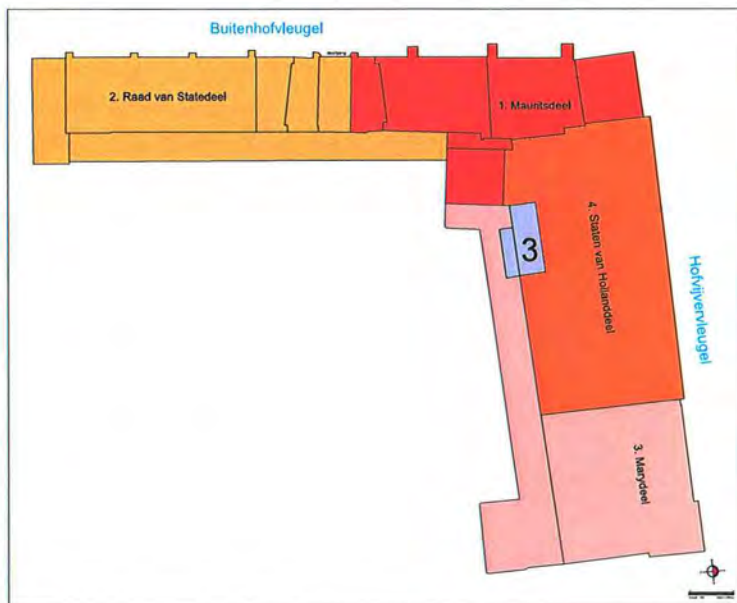

353 Het entreedeel [redacted] op de begane grond onder de hall in de Hofvijvervleugel.

354 Hal begane grond gezien naar het zuiden [redacted]

3. Entree – Routing publiek

355 Overzichtsplattegrond met locatie hotspot 3.

De toegang voor het publiek, waaronder begeleide groepen scholieren geschiedt nu eveneens via een toegang onder de galerij op de begane grond en vervolgens via de 'Statentrap' en de trap van De Swart naar de publieke tribune. De routing van het publiek mengt voor een belangrijk deel met die van ambtenaren en senatoren en dat wordt niet optimaal gevonden.

[REDACTED]

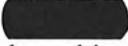
[REDACTED]

Bevindingen

De keldermuur aan de zijde van het Binnenhof is hoogstwaarschijnlijk nog grotendeels laatmiddeleeuws, evenals een aantal haaks daarop staande muren. Die hebben de basis gevormd voor de bouw van het deel van de Staten van Holland waartoe een aantal extra kolommen in deze ruimte zijn gebouwd. Door het spaarzame gebruik van de kelders in het verleden zijn de muuropeningen beperkt.

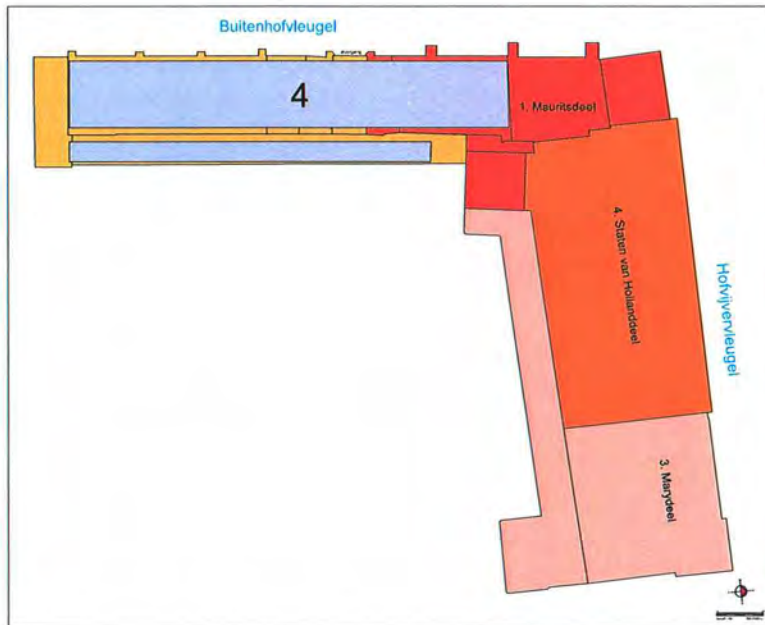
Observaties

Het maken van een trap naar beneden onder de arcade en zo een nieuwe toegang tot de kelder te creëren zou, na archeologisch onderzoek van dit gebied, in bouwhistorisch

opzicht denkbaar zijn na een weloverwogen keuze waar deze doorgang zo min mogelijk schade aan het laatmiddeleeuwse muurwerk oplevert. De 'trapknoop' in de hoek van beide vleugels is bouwhistorisch van groot belang en zou eerst nader onderzocht moeten worden, waarna overwogen moet worden of niet een verbreding van de huidige opening naar de kelder van de Mauritstoren en vandaar naar de naastgelegen ruimte te overwegen zou zijn omdat dit naar verwachting minder versterking van de bouwhistorische massa op zal leveren dan het onderkelderen van de trap van De Swart.

4. Aanpassing kapverdieping Buitenhofvleugel

358 Overzichtsplat-tegrond met locatie hotspot 4.

In het algemene streven om niet-gebruikte ruimte in het gehele Binnenhofcomplex te benutten, wordt gekeken naar de zolderverdieping van de Buitenhofvleugel. Deze kapverdieping, die nu uit een parallel aan elkaar lopende grote en kleine kap bestaat en nu niet goed bereikbaar is en weinig bruikbare ruimte heeft, zou mogelijk als kantoor of vergaderruimte kunnen gaan dienen.

[REDACTED]

[REDACTED]

Bevindingen

De huidige kapconstructie is een resultaat van een ingrijpende restauratie in 1879-1883 waarbij de oudere bouwfases of als te slecht, of als niet belangrijk genoeg werden verwijderd en vervangen door een voor die tijd gangbare kapconstructie die op zich inmiddels een zekere bouwhistorische waarde heeft.⁷¹ De oude hoofdvorm met een grote kap

⁷¹ Voor een overzicht van moderne kappen zie Stenvert 2013.

en een kleine kap en een zakgoot daartussen werd overgenomen en daarmee ook het oudere dakenlandschap met daarin een hiërarchie van een grote en een kleine langskap.

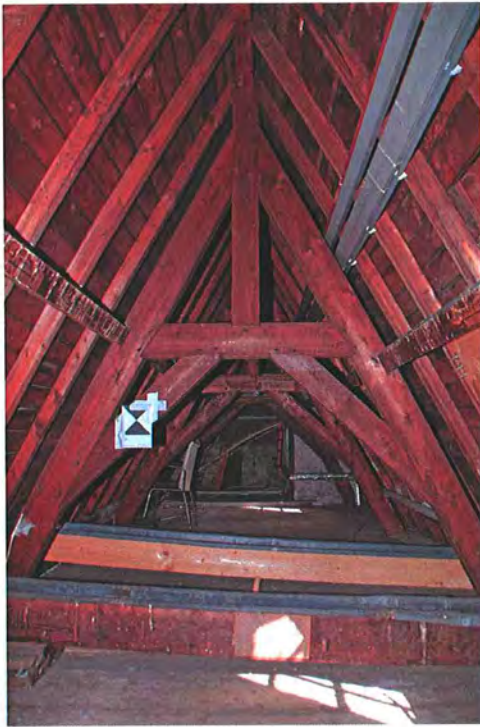
Observaties

Met de aanpassing van de kap gaat een deel van de genoemde tarra, als constructief noodzakelijke maar spaarzaam benutte ruimte, verloren in de vorm van bergruimte boven de zolders. Op zich zou er in bouwhistorisch opzicht in principe weinig op tegen zijn om een onbenutte ruimte, die primair om constructieve redenen is gebouwd, te benutten. Die ruimte is er echter niet voor gebouwd en dat zal aanleiding zijn tot aanpassingen die afdoen aan de bouwhistorische substantie van de constructie. De kapconstructie van de restauratie van 1879-1883, is inmiddels al weer een kleine 140 jaar oud. Het is een voor die tijd karakteristieke en ambachtelijk gedegen geconstrueerde kap met een hoge bouwhistorische waarde. Door de ingrijpende aanpassingen die nodig zijn, is te verwachten dat de oude kapconstructie als zodanig (grotendeels) zal gaan verdwijnen. Daarnaast is er sprake van een verandering van de dakvorm en de noodzaak tot extra lichtopeningen. Daarbij komt dat de vorm van de kleine kap te laag is voor de beoogde functies.

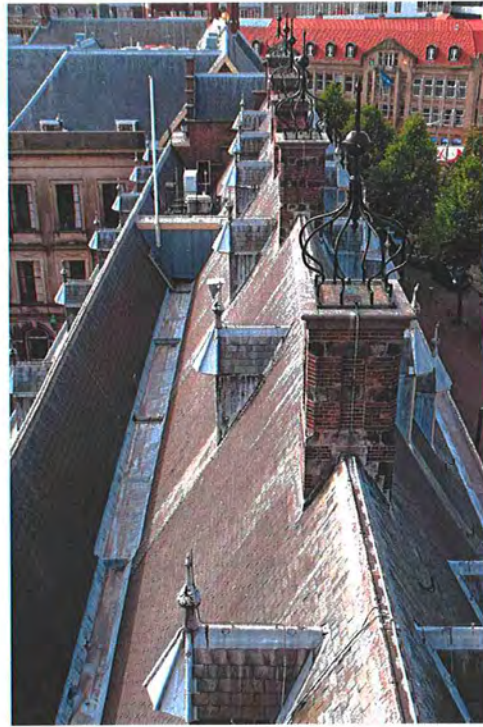
Aanpassing van het dakenlandschap zou in cultuurhistorisch opzicht afbreuk doen aan het ruimtelijke beeld van het Binnenhofcomplex. Benutting van de kapconstructie voor kantoorfuncties zal leiden tot een fors verlies aan historische bouwmassa, kenmerkend voor de periode van de restauratie. Er zal een afweging gemaakt moeten worden of de mate van verlies aan bouwmassa in verhouding staat met alle aanpassingen ten behoeve van de ruimtewinst.

359 Deel van de grote kapconstructie [redacted] van Buitenhofvleugel.

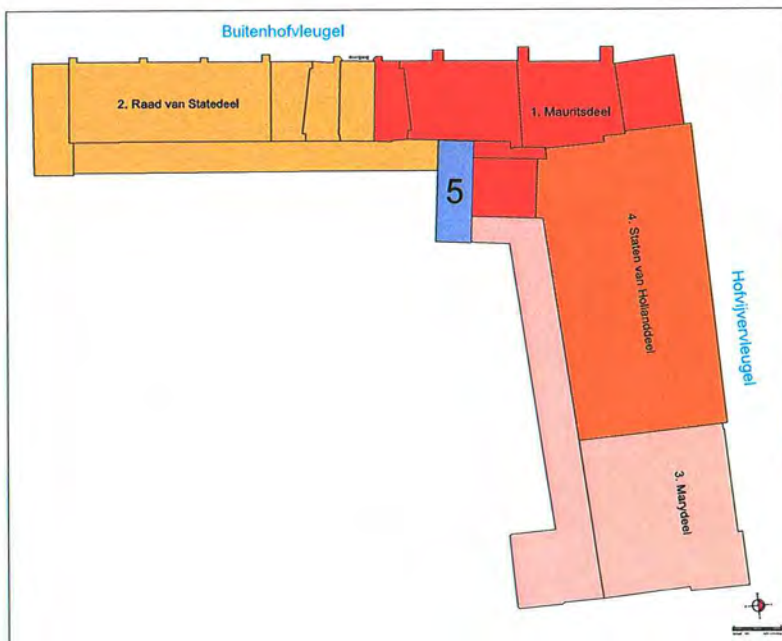

360 Deel van de kleine kapconstructie van de Buitenhofleugel.

361 Het daklandschap van de Buitenhofleugel gezien vanaf de Mauritsstoren.

5. Trappenhuis in hoekrisaliet

362 Overzichtsplattegrond met locatie hotspot 5.

Aan de Binnenhofzijde bevindt zich een achttiende-eeuws trappenhuis, de trap van De Swart, die loopt van de begane grond tot aan de tweede verdieping en ontsluit zowel de galerijen van beide vleugels en één tribune van de plenaire zaal. Dit trappenhuis kent een hoogwaardige inrichting uit de achttiende eeuw en bevat een zeer bijzonder stucplafond in rococostijl en met Lodewijk XIV-ornamentiek.

Bevindingen

De trap van De Swart is een belangrijk architectonisch element in het Stadhoudelijk Kwartier en de meest recente van de mogelijk vier verschillende soorten trappen die zich hier in de loop van de tijd in deze 'trapknoop' hebben bevonden. De trap is in 1752-1753 gebouwd en toen een kwart slag gedraaid ten opzichte van de oorspronkelijke plannen. Daarom is er nu geen directe relatie tussen de trap en de begane grond. Aan de zuidzijde dient de trap op de verdiepingen zowel een bordes als een gang tussen de galerijen van beide vleugels. Bij een redelijk extensief gebruik was dat geen probleem.

Tot het aanbrengen van de (eerste) publieke tribune rond 1870 was dit ook in functionele zin geen probleem, omdat de trap en de aansluitende gangen deel uitmaakten van het stadhoudelijke kwartier. De leden van de Staten van Holland, en later van de Eerste Kamer, benutten de 'Statentrap'. Met het aanbrengen van een toegang tot de publieke tribune en het uitbreiden van de omringende ruimten ten behoeve van de Eerste Kamer is er een functievermenging ontstaan tussen 'stadhouders - en statenruimten'.

Observaties

De wens voor een nadere scheiding van de verkeerstromen leidt tot een voorstel voor een functionele toevoeging aan de buitenzijde die niet modern maar juist passend op de bestaande bebouwing aansluit. Met de juiste kennis en vaardigheden zal het zeker mogelijk zijn om de beoogde functionele toevoeging in passende oude vormen te realiseren. In bouwhistorisch opzicht zal in strikte zin weinig wijzigen. In architectonische zin is van belang om te onderzoeken in hoeverre de beoogde aanpassing een verandering van de lichtinval in het trappenhuis teweeg brengt. In esthetisch - en stedenbouwkundige - zin is de vraag in hoeverre de moderne 'opdikking' in traditionele vorm met één travee het gehele beeld aan de Binnenhofzijde gaat veranderen.

Strikt gezien hoeft een uitbreiding in geheel historische vormen in bouwhistorisch en architectonisch opzicht geen probleem te zijn. Ook aan de zijde van de trap van Peters is in het verleden bijna onopvallend in historische vormen aangeheeld. In architecto-

nisch opzicht biedt de opdikking de mogelijkheid om de arcade op de begane grond door te laten lopen.

Ook hier zal uiteindelijk een afweging gemaakt moeten worden of de moeite en de kosten wel opwegen tegen de functionele verbetering. Hoe goed ook gemaakt zal een eventuele opdikking leiden tot een andere beleving van deze binnenhoek van het Binnenhof. Over de bouwhistorische aspecten van een mogelijke onderkeldering van de trap van De Swart is al gesproken.

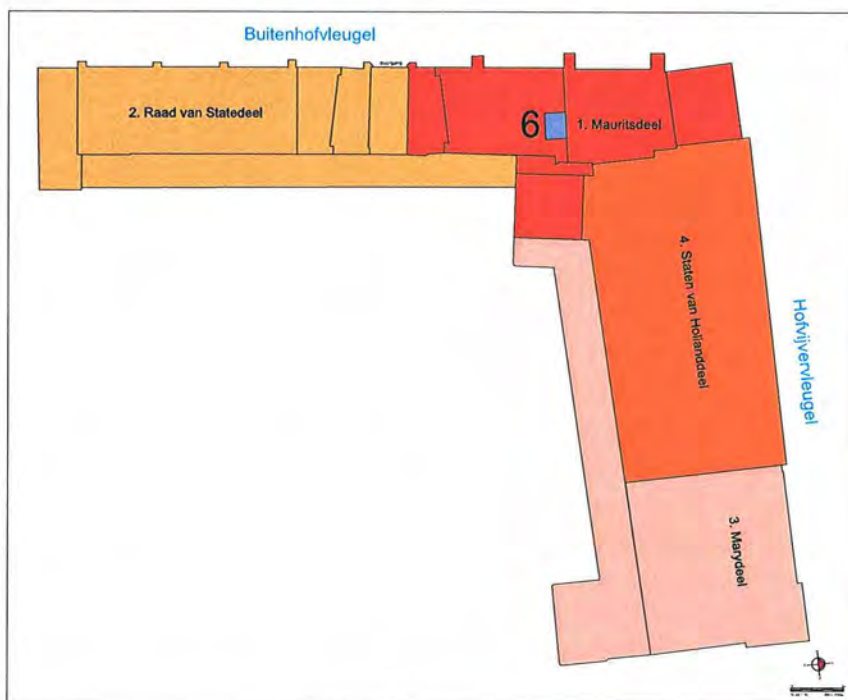

363 Deel van de binnenhoek van de beide vleugels met daarin de Stadhoudersstrap.

364 Op de begane loopt de arcade van beide vleugels niet door.

6. Lift naast de Mauritsstoren

365 Overzichtsplattegrond met locatie hotspot 6.

Het Eerste Kamercomplex is in de huidige situatie niet goed toegankelijk voor mindervaliden of te doorkruisen met goederenkarren vanwege de opeenvolging van hoogteverschillen. Om deze situatie structureel te verbeteren wordt er een noodzaak gevoeld voor een nieuwe lift.

[REDACTED]

[REDACTED]

Bevindingen

Op de begane grond bevinden zich in de Mauritsstoren en in de ruimten ten zuiden daarvan op dit moment ondergeschikte ruimten [REDACTED]

[REDACTED] De ruimten op de eerste en de tweede verdieping daarboven maakten onderdeel uit van respectievelijk het appartement van de prins en dat van de prinses. Die ruimtes hebben in de loop der tijd aanpassingen ondergaan, maar zijn in essentie nog in hun middenachttiende-eeuwse vorm te herkennen met een enfilade

van ruimten aan de zijde van het Buitenhof en een galerij aan de Binnenhofzijde. Wat betreft de ruimte op de eerste verdieping [REDACTED] is de inrichting verdwenen, maar de enfilade nog aanwezig. Op de verdieping bevindt zich de zogenaamde 'Blanke kamer' [REDACTED] met een afwerking uit de tijd van Willem V toen de Corps de Garde deze kamer benutte. Deze kamer heeft een samenhang met de beide naastgelegen ruimten.

Observaties

Het toevoegen van een lift in de kamers ten zuiden van de Mauritsstoren als functionele toevoeging wordt overwogen. Voor de verdere routing speelt de al genoemde samenhang met de onderkeldering van de trap van De Swart.

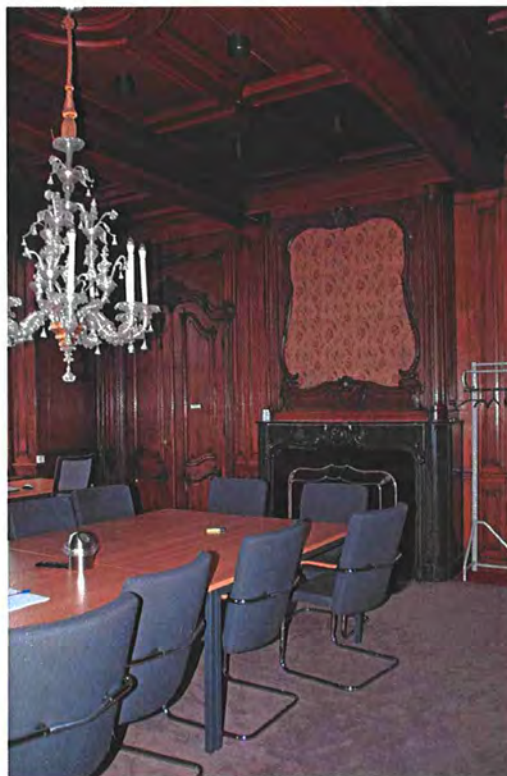
In cultuurhistorische zin is er een spanning tussen de verticale toevoeging van een lift ter plaatse van de horizontaal gerichte appartementen op de cultuurhistorisch belangrijke eerste en tweede verdieping. Op beide verdiepingen is de ruimtewerking en ruimtebeleving van de geschakelde ruimten relevant. Wat het extra van belang maakt, is dat het niet zomaar gaat om een aantal ruimten in enfilade, maar specifiek om de voormalige ruimten van de prins en prinses. In cultuurhistorisch opzicht is dit een belangrijke historische dimensie die gehandhaafd en versterkt zou moeten worden.

Het plaatsen van een lift schuurt met dit historisch belang van de ruimtes waar ze doorheen moet. Op de eerste verdieping zal deze ingreep in cultuurhistorisch opzicht mogelijk iets minder ingrijpend zijn dan op de tweede verdieping. Maar in beide gevallen zal het leiden tot een ingrijpende verandering van de beleving van de ruimte.

Ook een zo transparant mogelijk uitgevoerde lift blijft zichtbaar als een doorzichtige koker met een gat in plafond en in de vloer en aldus de hele ruimte van beleving doen veranderen.

De afweging van grote historische waarde versus nieuwe functionaliteit stuit in cultuurhistorisch opzicht op grote bezwaren omdat daarmee de bestaande samenhang van de ruimten in deze essentiële kern van het Stadhouderskwartier aanzienlijk verstoord gaat worden.

366 Kamer [REDACTED], bekend als 'Blanke kamer', met een (oorspronkelijk in lichte kleur geverfde) wandbetimmering uit circa 1752. De kamer maakte samen met de aangrenzende vertrekken deel uit van het appartement van Anna van Hannover.

367 Kamer [REDACTED] voormalige wachtkamer van de Corps du Garde, thans vergaderruimte/ kantoor.

AANBEVELINGEN

Bovenstaande observaties leiden in bouwhistorisch c.q. cultuurhistorisch opzicht tot een aantal aanbevelingen die als een sectoraal advies meegewogen zouden moeten worden in relatie tot andere adviezen. Het onderzoek is gedaan op basis van non-destructief onderzoek. Ten aanzien van de wens om het gebied van de 'trap van De Swart' te onderkelderen is op dit moment eigenlijk geen goed advies uit te brengen zonder nader (licht-destructief) onderzoek van deze trapknoop ter plaatse van de kelder.

Dat nader onderzoek laat onverlet dat de mogelijke consequentie dat uiteindelijk veel van het nader onderzochte zou moeten wijken voor de onderkeldering om een verdergaande afweging vraagt. Het betreft hier een afweging van behoud van de bouwhistorische substantie ter plaatse, dan wel onderzoek en documentatie onder archeologische en bouwhistorische begeleiding waarna de onderdelen verwijderd worden. Uit bouwhistorisch opzicht is behoud ter plaatse te prevaleren.

Bij het herstel van Volle Raadzaal en het uitgraven van de kelders daar ter plaatse zijn weinig relevante bouwhistorisch waarden in het geding. Dat geldt eveneens voor de nieuwe routing van de senatoren op de begane grond van het deel tussen de Staten van Holland en de Hofkapel.

Wat betreft de routing van het publiek zijn ten aanzien van een nieuwe trap onder de arcade naar de kelder wel enige bouwhistorische waarden in het geding, maar is een doorbraak van de daar aanwezige laatmiddeleeuwse muur niet onoverkomelijk. Op de consequenties van het onderkelderen van de trap van De Swart is al gewezen.

Het aanpassen van de kapconstructie van de Buitenhofgevel staat en valt met de waardering van de restauratie van 1879-1883 en het opgeven van de bergruimte daar ten gunste van nieuwe ruimten en hun consequenties voor extra toegangen en voorzieningen. Vanuit cultuurhistorisch opzicht houdt de ingreep een substantieel verlies aan bouwhistorische bouwmassa in.

Het maken van een 'omloop' om de 'trap van De Swart' is minder een bouwhistorische dan wel een esthetische vraag met betrekking tot de beleving van de ruimte van het Binnenhof. Bij een exacte kopie van het bestaande met bijbehorende aansluitingen zou een dergelijke oplossing voor te stellen zijn.

Het maken van een lift naast de Mauritstoren veronderstelt eveneens een onderkeldering onder de trap van De Swart. Los van de forse bouwkundige ingreep en het feit dat de lift boven de kap naast de Mauritstoren uitsteekt, doorkruist het een aantal vertrekken. In welke vorm dan ook zal dit in cultuurhistorisch opzicht afdoen van de kwaliteiten van de betreffende ruimte. Juist de historische samenhang tussen de verschillende ruimten per verdieping vertegenwoordigt een belangrijke cultuurhistorische waarde.

SAMENVATTING

Het Haagse Binnenhof is één van de oudste bestuurlijke centra die nog als zodanig is gebruik is. Het noordwestelijke deel van dit bestuurscentrum wordt gevormd door twee haaks op elkaar staande vleugels: de Buitenhofvleugel en de Hofvijvervleugel. De eerstgenoemde is deels in gebruik bij de Raad van State en de andere bij de Eerste Kamer. Samen hebben ze een lange geschiedenis als onderkomen van de stadhouder en het staat daarom ook bekend als het (voormalig) Stadhouderskwartier.

De in fasen tot stand gekomen bebouwing gaat terug op de woonvertrekken van de graven van Holland gelegen ten westen van de rond 1280 gestichte Hofkapel. Aan de kant van de Hofvijver werd midden veertiende eeuw een 'ridderhuis' gebouwd dat doorliep tot op de noordwestelijke hoek en daar aansloot op de ommuring van het Binnenhof aan de westzijde. In deze ommuring bevindt zich nog de rond 1530 (en in 1879) vernieuwde Middenpoort die later bekend werd als Stadhouderspoort.

Naast onderkomen van de stadhouder kwam een deel van het ridderhuis rond 1491 in gebruik als vergaderruimte voor de Raad van Holland, de voorloper van de Staten van Holland. Rond 1520 volgde een uitbreiding met 'het nieuwe werck' tussen het ridderhuis en de Hofkapel. Van deze laatmiddeleeuwse bebouwing bestaan nog restanten in de kelder en op de begane grond.

Ten behoeve van prins Maurits, die zich er in 1585 als stadhouder vestigde, verrees op de hoek van Hofvijver en Buitenhof in 1596-1601 de grote Mauritstoren waarbij delen van de oudere bebouwing werden benut. De aan de zuidzijde aansluitende drielaagse vleugel kwam in 1620-1621 tot stand met behoud van de genoemde Stadhouderspoort. Ten noorden van de Mauritstoren liet Frederik Hendrik in 1635-1637 aan de zijde van de Hofvijver een onderkelderde drielaags aanbouw bouwen en vervolgens in 1639-1641 een nieuwe vleugel richting Hofkapel optrekken met gebruikmaking van restanten van oudere bouwdelen. Hier bevindt zich ook het kabinet voor Mary Stuart.

De Hofvijvervleugel werd tijdens het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk (1650-1672) grotendeels overgenomen door de Staten van Holland en in 1652-1657 ingrijpend verbouwd naar plannen van Pieter Post onder leiding van Pieter Arentsz Noorwits. Daarbij werd gebruik gemaakt van bestaande delen van de oudere bebouwing. Aan de zuidzijde behield men een arcade met galerij in dezelfde stijl als die aan de Buitenhofvleugel.

Na 1672 verschoof de macht weer richting de stadhouder. Ter compensatie van de verloren ruimte aan de Hofvijverzijde werd de Buitenhofvleugel in 1677-1678 ten behoeve van stadhouder Willem III met vier traveeën naar het zuiden verlengd. Op de tweede verdieping kwam in het appartement van Mary II Stuart een rijk bewerkt plafond (nu Rijksmuseum). Na een tijd van extensief gebruik gedurende het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk (1702-1747), ging de nieuwe erfstadhouder Willem IV in 1747 in de Buitenhofvleugel wonen. Pieter de Swart werd gevraagd om verbouwingsplannen, maar door de dood van de stadhouder bleef dit beperkt tot de bouw van een nieuw trappenhuis in de binnenhoek tussen beide vleugels evenals enkele inwendige aanpassingen. Voor zijn zoon Willem V werd in 1766 een nieuwe eetzaal ingericht. Willem V liet een nieuwe vleugel (het 'Nieuwe gebouw') aan de aan de Binnenhofzijde bouwen,

waarin later de vergaderzaal van de Tweede Kamer werd gevestigd.

Na 1813 verbleef de nieuwe koning niet meer in het Binnenhof en kregen de vertrekkende diverse nieuwe gebruikers, onder meer de Raad van State in de Buitenhofvleugel. De vergaderzaal van de Staten van Holland in de Hofvijervleugel werd in 1849 door de Eerste Kamer in gebruik genomen. In die tijd waren er plannen tot nieuwbouw van de Buitenhofvleugel. In 1860-1861 dempte men de Hofgracht aan die zijde. In 1859 ontstonden de eerste plannen tot restauratie. Na een lange periode van verwaarlozing werden beide vleugels pas in de jaren 1879-1883 ingrijpend gerestaureerd, waarbij het deel ten westen van de zaal van de Staten van Holland, op het appartement in de hoekrijsaliet na, vrijwel geheel is vernieuwd. Ook de kapconstructie van de Buitenhofvleugel werd vernieuwd, evenals de vensters en van de meeste gevels het metselwerk van de buitenschil. Aan de zuidzijde verrees een nieuw trappenhuis (trappenhuis van Peters). Sindsdien is er in 1913 in de Hofvijervleugel een hall ingebouwd en op de begane grond in de Buitenhofvleugel in 1922 een vergaderzaal voor de Raad van State. Met het oog op de voorgenomen restauratie en aanpassing van het gehele Binnenhofcomplex zijn er voor het Stadhouderskwartier zes punten geselecteerd waar nader gekeken moet worden naar de huidige situatie in relatie tot een mogelijke nieuwe situatie.

TREFWOORDEN

Binnenhof, Stadhoudersk Kwartier, Staten van Holland, Raad van State, Eerste Kamer
Laatmiddeleeuwse kern

1596-1602 (uitbreiding) Mauritsstoren

1635-1641 (uitbreiding) Frederik Hendrik, kabinet Mary Stuart

1652-1657 (bouw) Zaal Staten van Holland, Pieter Post

1677-1678 (uitbreiding) verlenging Buitenhofvleugel, plafond Mary II Stuart (verdwenen)

1734-1737 (uitbreiding), Pieter de Swart, Stucwerk, Carlo Bernardus Laghi en Carlo Luraghi.

Pronktrappenhuis, Lodewijk XV-stijl, allegorieën

1879-1883 (restauratie), F.J. Nieuwenhuis, C.H. Peters

1913 (verbouwing) Hall Eerste Kamer, D.E.C. Knuttel

1922 (verbouwing) Volle Raadzaal, G.C. Bremer

BRONNEN EN LITERATUUR

Bronnen

- Nationaal Archief, Den Haag (NA), BiZa (niet geraadpleegd)
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), Beeldbank
- www.haagsebeeldbank.nl

Literatuur

- Baalman, Dirk, 'Nederlands eerste hoogleraar bouwkunde: Eugen Gugel', *De Sluitsteen*, 7(1991)2/3, 43-66.
- Bolten, Marion, *Huis van de Senaat: De rijke historie van Binnenhof 22*, Utrecht 2014.
- Brouwer, H.C., *Concept monumentvisie Binnenhof: De draad als drager van het parelsnoer (werktitel: Van Doolhof naar Labyrint)*, 's-Gravenhage 2012.
- *Beschrijving van de Grafelijke Zalen op het Binnenhof te 's-Gravenhage: In opdracht van den Minister van Waterstaat bewerkt door de Commissie van Advies en uitgegeven door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst*, 's-Gravenhage 1907.
- Calkoen, G.G., 'Het Binnenhof van 1247-1747', *Die Haghe, Bijdragen en mededeelingen*, 1902, 35-182.
- Dumas, C., *Haagse stadsgezichten 1550-1800: Topografische schilderijen van het Haags Historisch Museum*, Zwolle/Den Haag 1991.
- Ende, K.C. van den & F. Franken, *Masterplan Eerste Kamer der Staten-Generaal*, 's-Gravenhage 2000 [BBOR].
- Ende, K.C. van den & F. Franken, *Notitie betreffende herstel en restauratiewerkzaamheden fractiekamers eerste verdieping vertreknrs. 1.30 en 1.31 Eerste Kamer der Staten-Generaal, Binnenhof 22 Den Haag*, 's-Gravenhage 2012 [BBOR].
- Goudeau, Joh.P.M., *Van Kwartier van Hun Hoogmogenden tot Ministerie van Algemene Zaken, Kabinet van de Minister-President*, 's-Gravenhage 1980.
- Heiden, P.C. van der, *Kabinet Mary Stuart I: Geschiedenis, constructie & technische staat van de schilderijen Binnenhof 22 's-Gravenhage*, 's-Gravenhage 2013.
- Heiden, P.C. van der, *Raad van State: Binnenhof 1, 's-Gravenhage: Bouwhistorische verkenning*, 's-Gravenhage 2008.
- Heiden, P.C. van der, *Plenaire zaal Eerste Kamer, Binnenhof 21-23 Den Haag: Historisch onderzoek*, 's-Gravenhage 2015.
- Heiden, P.C. van der, *Eerste Kamer vertrekken in de voormalige Hofkapel, Binnenhof 21-23 Den Haag: Historisch onderzoek*, 's-Gravenhage 2015.
- Heijenbrok, J.H. & G.H.P. Steenmeijer, *Demarcatierapport Binnenhofcomplex*.

- Eerste Kamer der Staten-Generaal: Bouwgeschiedenis*, Utrecht 2011 [De Fabryck].
- Heijenbrok, J.H. & G.H.P. Steenmeijer, *Demarcatierapport Binnenhofcomplex. Eerste Kamer der Staten-Generaal: Fotoruimteboek*, Utrecht 2011 [De Fabryck].
 - Heijenbrok, J.H. & G.H.P. Steenmeijer, *Demarcatierapport Binnenhofcomplex. Voormalig Stadhouderskwartier: Bouwgeschiedenis*, Utrecht 2012 [De Fabryck].
 - Heijenbrok, J.H. & G.H.P. Steenmeijer, *Demarcatierapport Binnenhofcomplex. Voormalig Stadhouderskwartier: Fotoruimteboek*, Utrecht 2012 [De Fabryck].
 - Jager, Gemke W.M. & C. Willemijn Fock, *Italiaans Stucwerk in Den Haag en Leiden 1700-1800*, Delft 1984.
 - Janse, H., *Trap en Trede: RV bijdrage 15*, Zeist/'s-Gravenhage 1995.
 - Klerk, Arie de, *Bouwen aan de Hofstad: De geschiedenis van het bouwtoezicht in Den Haag 1250-1900, in sociaal en cultureel perspectief*, Delft 1998.
 - Krusemann, Mart, *Afbraak van een Prinselijk Hof: Het Stadhouderskwartier en zijn directe omgeving onder Maurits van Oranje-Nassau: 1585-1625*, Utrecht 2018 [Masterscriptie].
 - Leeuwen, A.J.C. van, *De maakbaarheid van het verleden: P.J.H. Cuypers als restauratiearchitect*, Zwolle/Zeist 1995.
 - Moerman, J.J., *In en om het historisch Binnenhof*, 's-Gravenhage 1940.
 - Neurdenberg, E., 'De Utrechts-Haagse bouwmeester-beeldhouwer Adriaen Fredericksz. van Oudendijck en de beelden op de poort van het weeshuis te Buren', *Bulletin KNOB*, 6de serie, 4(1951), 29-34.
 - Nusselder, Evert Jan, 'Vergaderzaal van de Eerste Kamer: 17de-eeuws interieurpragmatisme op herhaling', *Jaarboek Monumentenzorg*, 2001, 146-157.
 - Peet, Corjan van der & Guido Steenmeijer (red.), *De Rijksbouwmeesters: Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*, Rotterdam 1995.
 - Peters, C.H., *De Landsgebouwen te 's-Gravenhage, Rapport aan Zijne Excellentie den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid*, 's-Gravenhage 1891.
 - Pelt, R.J. van & M.E. Tiethoff-Spliethoff (red.), *Het Binnenhof. Van grafelijke residentie tot regeringscentrum*, Dieren 1984.
 - Postma, A. e.a. (red.), *Aan deze zijde van het Binnenhof, Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal*, 's-Gravenhage 1990.
 - RASP-stucadvies [Wijnand Freling], *Het interieurstucwerk in het Stadhouderskwartier aan het Binnenhof te 's-Gravenhage dat thans in gebruik is bij de Eerste Kamer der Staten Generaal: Een verkenning naar de gebreken en het herstel van het interieurstucwerk*, Breda 2013.
 - Rijksvastgoedbedrijf, *Renovatie Binnenhof Definitiedocument*, Den Haag 2017.
 - Roosmalen, R.M.I.F. van e.a., *Binnenhof I: Door tijd en ruimte: esprit en karakter*, 's-Gravenhage 2012 [Rijksgebouwendienst/Eerste Kamer der Staten Generaal].
 - Roosmalen, R.M.I.F. van e.a., *Objectvisie Binnenhof: Monumentale waarden:*

- Architectonische kwaliteit*, 's-Gravenhage 2015.
- Schmidt, F.H., *Pieter de Swart: Architect van de achttiende eeuw*, Zwolle/Zeist 1999.
 - Schmidt, Freek, *Paleizen voor prinsen en burgers: Architectuur in Nederland in de achttiende eeuw*, Zwolle 2006.
 - Stenvert, Ronald, *Kerkkappen in Nederland 1800-1970*, Amersfoort/Zwolle 2013.
 - Stenvert, Ronald, *Interieur en bouwhistorie, Brochure Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed*, Amersfoort 2018 (digitale publicatie).
 - Stenvert, Ronald, *Interieur en historische gelaagdheid, Brochure Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed*, Amersfoort 2018 (digitale publicatie).
 - Stenvert, Ronald, Chris Kolman, Saskia van Ginkel-Meester, Elisabeth Stades-Vischer & Sabine Broekhoven, *Monumenten in Nederland: Zuid-Holland*, Zeist/Zwolle 2004.
 - Stenvert, Ronald & Edwin Orsel, 'Jacob Roman, een innovatief ontwerper?', *Bulletin KNOB*, 117(2018)2, 58-79.
 - Stuers, Victor de, *Holland op zijn smalst (ingeleid en toegelicht door een werkgroep van Kunsthistorisch Instituut der Universiteit van Amsterdam)*, Bussum 1975.
 - Terwen, J.J. & K.A. Ottenheym, *Pieter Post (1608-1669) Architect*, Zutphen 1993.
 - Veen, M.M.A. van & E. Esser, *Het grafelijk en stadhouderlijk hof Den Haag: Een overzicht van opgravingen en waarnemingen van 1770 tot en met 2013*, Den Haag 2015.
 - Velde, Henk te & Diederik Smit (red.), *Van Torentje tot Trêvesaal, De geschiedenis van de noordzijde van het Binnenhof*, Den Haag 2011.
 - Zantkuijl, H.J., *Bouwen in Amsterdam: Het woonhuis in de stad*, Amsterdam 1972 1991, 42-468.

BIJLAGE Redengevende omschrijving rijksmonumenten nrs. 17467, 17471, 17478

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Monumentnummer*: 17467

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 21
F 033 421 77 99
E info@cultureelerfgoed.nl

Status: rijksmonument
Inschrijving register*: 11 januari 1967
Kadaster deel/nr: 3671/11

Woonplaats ¹	Gemeente ¹	Provincie ¹
's-Gravenhage	's-Gravenhage	Zuid-Holland

Locatiennaam	Locatieomschrijving
's-Gravenhage	Stadhouderspoort a/h Binnenhof

Kadastrale gemeente ²	Sectie ²	Kad. object ²	Appartement	Grondperceel
'S-GRAVENHAGE F	F	2218		

Rijksmonumentomschrijving³

STADHOUDERSPOORT, aan de buitenzijde een laat-gotische poortboog, die bij een restauratie in 1879 is gecopieerd naar de oorspronkelijke; het interieur dateert van 1620; van algemeen belang wegens bijzondere oudheidkundige en kunsthistorische waarde.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Monumentnummer*: 17471

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 21
F 033 421 77 99
E info@cultureelerfgoed.nl

Status: rijksmonument
Inschrijving register*: 11 januari 1967
Kadaster deel/nr: 3671/11

<i>Woonplaats*</i>		<i>Gemeente*</i>		<i>Provincie*</i>		
's-Gravenhage		's-Gravenhage		Zuid-Holland		
<i>Straat*</i>	<i>Nr*</i>	<i>Toev.*</i>	<i>Postcode*</i>	<i>Woonplaats*</i>	<i>Situering</i>	<i>Locatie</i>
Binnenhof	1		2513 AA	's-Gravenhage		
<i>Kadastrale gemeente*</i>		<i>Sectie*</i>	<i>Kad. object*</i>	<i>Appartement</i>	<i>Grondperceel</i>	
'S-GRAVENHAGE F		F	2218			

*Rijksmonumentomschrijving***

Eertijds onderdeel van het Stadhouderskwartier, thans in gebruik bij de Raad van State, gebouwd in 1620, in zuidelijke richting verlengd in 1678; aan de zijde van het Binnenhof een OPEN GALERIJ met natuurstenen zuilen; INWENDIG VERSCHIEDENE VERTREKKEN voorzien van betimmeringen en in stuc uitgevoerde plafonds en schoorsteenboezems in de trant van Lodewijk XVI en XV.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Monumentnummer*: 17478

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 21
F 033 421 77 99
E info@cultureelerfgoed.nl

Status: rijksmonument
Inschrijving register*: 11 januari 1967
Kadaster deel/nr: 3671/11

Woonplaats ⁺		Gemeente ⁺		Provincie ⁺		
's-Gravenhage		's-Gravenhage		Zuid-Holland		
Straat ⁺	Nr ⁺	Toev. ⁺	Postcode ⁺	Woonplaats ⁺	Situering	Locatie
Binnenhof	22		2513 AA	's-Gravenhage		
Binnenhof	23		2513 AA	's-Gravenhage		
Binnenhof	21		2513 AA	's-Gravenhage		
Kadastrale gemeente ⁺	Sectie ⁺	Kad. object ⁺	Appartement	Grondperceel		
'S-GRAVENHAGE F	F	2080				

Rijksmonumentomschrijving⁺⁺

EERTIJD'S VERBLIJF VAN DE STATEN VAN HOLLAND, in de jaren 1652-1657 gebouwd naar de plannen van Pieter Post, thans in gebruik bij de Eerste Kamer der Staten-Generaal; de vergaderzaal bevat een rijk beschilderd houten gewelf en twee monumentale schoorstenen; de oude vergaderzaal, thans koffiekamer, heeft een cassettenplafond, gesteund door vier zandstenen kolommen uit het midden van de 17e eeuw.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

COLOFON

Foto omslag: De noordwestelijke hoek van het Stadhoudersk Kwartier gezien vanaf de Hofvijver.

Stadhoudersk Kwartier Binnenhof, Den Haag Cultuurhistorisch onderzoek met waardestelling

Auteurs:

[REDACTED]
[REDACTED]

Datum:

september 2018

Opdrachtgever:

Rijksvastgoedbedrijf, Den Haag

Redactie:

[REDACTED]
[REDACTED]

Vormgeving:

[REDACTED]

Projectnummer:

812

Uitvoering:

BBA, Bureau voor Bouwhistorie
en Architectuurgeschiedenis v.o.f.
Vondellaan 102
3521 GH Utrecht
030 7519872 / 030 2819835
bba@bouwhistorienederland.nl
www.bouwhistorienederland.nl
KvK Utrecht nr. 30129646

© Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.